اقتصاد و برنامه ریزی شهری
دوره ۸، شماره ۱
دوزدوزانی ی.
فروردین ۱۴۰۶

ارزیابی مؤلفه‌های پایداری اجتماعی میادین شهری از منظر شادکامی سالمندان (مورد پژوهی: میدان نقش جهان اصفهان)

یاسمین دوزدوزانی[1*]

۱. استادیار، گروه معماری، واحد آذرشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آذرشهر، ایران

پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۱۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۶/۱۸
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۱۸

چکیده

تغییرات ساختاری جمعیت در دهه‌های اخیر و افزایش روزافزون سالمندان در شهرهای ایرانی، ضرورت بازطراحی فضاهای عمومی را با رویکردی انسان‌محور به دغدغه‌ای اصلی تبدیل کرده است. در این‌میان، میادین شهری به‌مثابه قلب تپندهٔ حیات جمعی، نقشی تعیین‌کننده در ارتقای شادی و پایداری اجتماعی این گروه ایفا می‌کنند. پژوهش حاضر با هدف ارزیابی مؤلفه‌های پایداری اجتماعی میادین شهری از منظر شادی سالمندان و با مطالعهٔ موردی میدان نقش‌جهان اصفهان انجام شده است. این تحقیق با روش ترکیبی اکتشافی متوالی و با استفاده از مشاهدات میدانی، مصاحبه با ۱۲ کنشگر کلیدی و پرسشنامه در میان ۴۰۰ سالمند ۶۰ سال و بالاتر صورت پذیرفته است. پایایی ابزار با محاسبهٔ ضریب آلفای کرونباخ معادل ۰/۸۳ تأیید شد. داده‌ها با نرم‌افزار SPSS تحلیل شدند. یافته‌ها نشان می‌دهد از میان ۲۵ گویه در پنج مؤلفهٔ پایداری اجتماعی و شادکامی، مؤلفه‌های «هویت و اصالت معماری» با میانگین ۴/۸۱، «خاطره‌انگیزی فضا» با میانگین ۴/۶۲ و «حس تعلق به مکان» با میانگین ۴/۴۵ بالاترین امتیاز را کسب کرده‌اند. در مقابل، «مبلمان استراحت مناسب» با میانگین ۲/۶۷، «دسترسی‌پذیری فراگیر» با میانگین ۲/۸۴ و «دسترسی به سرویس بهداشتی» با میانگین ۳/۰۲ مهم‌ترین کاستی‌ها هستند. نتایج همبستگی پیرسون نشان می‌دهد تمامی پنج عامل پایداری اجتماعی با شادی سالمندان رابطهٔ مثبت و معنادار دارند. عامل «حسی ـ روانی» با ضریب ۰/۹۲ قوی‌ترین و «دسترسی و حمل‌ونقل» با ضریب ۰/۶۹ ضعیف‌ترین رابطه را دارند. میدان نقش‌جهان علی‌رغم کاستی‌ها، به واسطهٔ سرمایه عظیم معنایی و تاریخی خود، بستری شایسته برای شادی سالمندان فراهم می‌آورد.

کلمات کلیدی

پایداری اجتماعی
شادکامی
سالمندان
میادین شهری
میدان نقش جهان اصفهان

* نویسندهٔ مسئول: ya.doozdoozani@iau.ac.ir

COPYRIGHTS
©2027 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Doozdoozani Y. Evaluation of social sustainability components of urban squares from the perspective of elderly happiness (case study: Naqsh-e Jahan Square, Isfahan). *Urban Economics and Planning* 8(1):176-195.

DOI: 10.22034/uep.2026.590370.1947

۱. مقدمه

در دهه‌های اخیر، تحولات جمعیتی در بسیاری از کشورها از جمله ایران، ضرورت بازاندیشی در کیفیت فضاهای شهری را برای تمام گروه‌های سنی به‌ویژه سالمندان آشکار ساخته است (Alalhesabi & Rafiee, 2013). افزایش امید به زندگی و بهبود شرایط بهداشتی و درمانی، موجب شده است که سالمندی نه یک استثنا، بلکه بخش طبیعی و قابل توجهی از ساختار جمعیتی شهرها باشد. در این میان، شهرها به مثابه زیست‌گاه اصلی جمعیت انسانی، موظف‌اند بسترهایی را فراهم آورند که تمام شهروندان، صرف نظر از سن و توانایی‌های جسمانی، بتوانند از زندگی شهری با کیفیت مطلوب بهره‌مند شوند (Ghafari & Mohamadi Dehcheshme, 2013). فضاهای عمومی، به عنوان عرصه‌های حیاتی تعاملات انسانی، نقشی بی‌بدیل در تحقق این هدف ایفا می‌کنند. اگر فضاهای عمومی نتوانند پاسخگوی نیازهای سالمندان باشند، این گروه ارزشمند به‌تدریج از متن جامعه طرد و با معضلاتی همچون انزوای اجتماعی، کاهش سلامت روان و افت کیفیت زندگی مواجه خواهند شد (Jalaliyan et al., 2020). در این‌میان، میادین شهری جایگاهی برجسته و متمایز دارند. میدان، قلب تپندهٔ شهر است؛ جایی که تاریخ، فرهنگ، اقتصاد و روابط اجتماعی در هم تنیده می‌شوند. میادین نه تنها کارکردی ترافیکی یا صرفاً فضایی باز دارند، بلکه به مثابه «اتاق نشیمن شهر» عمل می‌کنند در این اتاق نشیمن، شهروندان از اقشار و نسل‌های مختلف به تماشا، گفت‌وگو، خرید، استراحت و لذت از فضا می‌پردازند (Toofan & Shiroyeh zad, 2026). برای سالمندان، میدان شهری می‌تواند پناهگاهی از تنهایی روزمره، فرصتی برای دیده شدن و شنیده شدن و عرصه‌ای برای تجدید خاطرات جمعی باشد. با این‌حال، بسیاری از میادین شهری، به‌ویژه آن دسته که در بافت‌های تاریخی قرار دارند، بر اساس نیازها و استانداردهای دوران گذشته شکل گرفته‌اند و ممکن است با الزامات امروزی «طراحی دوستدار سالمند» فاصله داشته باشند (Yadollahi, 2013). از این‌رو، این پرسش مطرح می‌شود که مهم‌ترین مؤلفه‌های پایداری اجتماعی یک میدان شهری از دیدگاه سالمندان کدام‌اند و هر یک چه جایگاهی در ارزیابی شادکامی آنان دارند؟ مفهومی که در اینجا محوری است، «پایداری اجتماعی» نام دارد. پایداری اجتماعی به توانایی یک مکان در ایجاد و حفظ تعاملات مثبت میان کاربران، تقویت حس تعلق و هویت، تأمین امنیت و عدالت فضایی و ارتقای کیفیت زندگی برای تمام گروه‌های اجتماعی گفته می‌شود. در چارچوب توسعهٔ پایدار، پایداری اجتماعی در کنار پایداری اقتصادی و زیست‌محیطی قرار می‌گیرد و چه بسا از آن دو نیز بنیادی‌تر است؛ زیرا بدون وجود جامعه‌ای منسجم و مشارکت‌جو، هیچ طرح توسعه‌ای به نتیجه مطلوب نخواهد رسید (Isalou et al., 2015). از سوی دیگر، «شادکامی» مفهومی است که فراتر از لذت زودگذر، به رضایت عمیق از زندگی، سلامت روان، معناداری فعالیت‌ها و احساس تعلق اجتماعی اشاره دارد. برای سالمندان که با تغییرات متعددی همچون بازنشستگی، کاهش توانایی‌های جسمانی، از دست دادن همسالان و گاه تنهایی مواجه‌اند، شادکامی بیش از هر گروه سنی دیگر به کیفیت محیط زندگی و فرصت‌های تعامل اجتماعی وابسته است (Shirouyezad & Doozdoozani, 2025). بنابراین، ارزیابی پایداری اجتماعی یک فضای شهری از منظر شادکامی سالمندان، می‌تواند معیاری عملیاتی و حساس برای سنجش موفقیت آن فضا در پاسخ به نیازهای این گروه آسیب‌پذیر باشد. در این راستا، پرسش دوم آن است که ارتباط میان پایداری اجتماعی میدان و میزان شادکامی سالمندان حاضر در آن چگونه است و کدام بعد (کالبدی، تعاملات اجتماعی، امنیت و حس تعلق) بیشترین همبستگی را با شادکامی نشان می‌دهد؟ در این‌میان، میدان نقش جهان اصفهان به عنوان یکی از میادین مشهور و پربازدید جهان، موردی استثنایی برای چنین ارزیابی‌ای به شمار می‌رود. این میدان که در قلب بافت تاریخی اصفهان جای گرفته و یادگار دوران شکوفایی معماری و شهرسازی صفوی است، روزانه پذیرای هزاران شهروند و گردشگر است. ویژگی‌های منحصربه‌فردی همچون هندسهٔ منظم و چشمگیر، وجود بناهای تاریخی شاخص در چهار ضلع، حوض مرکزی، باغ‌های لچکی، بازار پیرامون، و کاربندی‌های سایه‌انداز، همگی پتانسیل بالایی برای ایجاد فضایی دلپذیر و اجتماعی فراهم می‌آورند. با توجه به شکاف‌های شناسایی‌شده در ادبیات موجود، نوآوری پژوهش حاضر در سه سطح قابل تبیین است: نخست، این نخستین مطالعه‌ای است که به طور هم‌زمان و با روش ترکیبی، مؤلفه‌های پایداری اجتماعی میدان نقش‌جهان را از منظر گروه خاص سالمندان ارزیابی می‌کند؛ در حالی که پژوهش‌های پیشین یا به طور کلی کیفیت فضا را سنجیده‌اند یا بر مفاهیم انتزاعی متمرکز بوده‌اند. دوم، این تحقیق برای نخستین‌بار «شادکامی» را به عنوان متغیر وابستهٔ نهایی در کنار پایداری اجتماعی قرار می‌دهد و رابطهٔ مستقیم میان این دو سازه را در یک میدان تاریخی می‌سنجد؛ رویکردی که در ادبیات داخلی مشابه ندارد. سوم، این پژوهش با بهره‌گیری از تحلیل همبستگی و رگرسیون چندمتغیره به شناسایی اولویت‌دارترین مؤلفه‌های پایداری اجتماعی در تبیین شادکامی سالمندان می‌پردازد و نشان می‌دهد بعد حسی ـ روانی با ضریب همبستگی ۰/۹۲، قوی‌ترین همبستگی و بیشترین نقش را در تجربهٔ مثبت سالمندان ایفا می‌کند؛ یافته‌ای که راهبردهای طراحی را از رویکرد صرفاً کالبدی به سمت تقویت سرمایه‌های معنایی و خاطره‌انگیز سوق می‌دهد. پایداری اجتماعی به عنوان متغیر مستقل از طریق زنجیره‌ای علّی بر شادکامی سالمندان تأثیر می‌گذارد. کیفیت کالبدی و دسترسی‌پذیری، بستر زیرساختی حضور سالمندان را فراهم می‌کنند. این بستر، زمینه‌ساز تعاملات اجتماعی به عنوان حلقهٔ واسط است که تجربه را به سطح روانی ـ عاطفی ارتقا می‌دهد. ابعاد حسی ـ روانی (حس تعلق، خاطره‌انگیزی، هویت) نقش میانجی دارند و تأثیر تعاملات بر شادکامی را تشدید می‌کنند. امنیت نیز به عنوان شرط فراگیر و مرزی عمل می‌کند که در فقدان آن، کل زنجیره مختل می‌شود. در این سلسله‌مراتب، رویکرد انسان‌محور چارچوب کلی، طراحی دوستدار سالمند رهیافت عملیاتی، پایداری اجتماعی هدف میانی و شادکامی سالمندان پیامد نهایی و متغیر وابستهٔ پژوهش محسوب می‌شود. بر این‌اساس، پرسش‌های اصلی پژوهش که در ادامه مطرح می‌شوند، مستقیم از همین شکاف‌ها و نوآوری استخراج شده‌اند. با این‌حال، پرسش بنیادین آن است که آیا این پتانسیل‌ها در عمل به نفع سالمندان به کار گرفته می‌شوند؟ آیا سالمندانی که با محدودیت‌هایی در راه رفتن، نیاز مکرر به نشستن و استراحت، حساسیت به نور و گرما، و تمایل به تعاملات اجتماعی آرام به میدان می‌آیند، در این میدان تاریخی احساس راحتی، امنیت و شادکامی می‌کنند؟ تجربیات روزمره و مشاهدات اولیه نشان می‌دهد اگرچه میدان نقش جهان به لحاظ بصری شکوهمند است و غنای فرهنگی بالایی دارد، اما در سطح جزئیات کالبدی و خدمات رفاهی برای سالمندان با کاستی‌هایی مواجه است. نبود مبلمان کافی و مناسب با پشتی و دسته، ناهمواری فرش کف میدان برای استفاده از واکر یا

عصا، کمبود سایه‌بان‌های کافی در ساعت‌های گرم روز و ازدحام جمعیت گردشگران در برخی ساعت‌ها، از جمله چالش‌هایی هستند که می‌توانند تجربهٔ سالمندان را از حضور در میدان تحت تأثیر منفی قرار دهند. از سوی دیگر، وجود قهوه‌خانه‌های سنتی، سکوهای تماشا و فرصت‌های متعدد برای تماشای رویدادهای فرهنگی و اجتماعی، از قوت‌هایی هستند که می‌توانند به ارتقای تعاملات و شادکامی سالمندان بینجامند. اما این قوت‌ها و ضعف‌ها چگونه در کنار یکدیگر وزن می‌شوند؟ به بیان دیگر، سومین پرسش این پژوهش آن است که چه موانع و چالش‌های اصلی در میدان نقش جهان، تحقق پایداری اجتماعی برای سالمندان را با اختلال مواجه می‌سازد و چه راهبردهایی می‌تواند این فضا را به نمونه‌ای از «میدان دوستدار سالمند و شادکام‌ساز» تبدیل کند؟ پاسخ به این سه پرسش می‌تواند چراغ راهی برای مدیران شهری، برنامه‌ریزان حمل‌ونقل و فضاهای عمومی، معماران منظر و حتی متولیان میراث فرهنگی باشد تا ضمن حفظ اصالت تاریخی میدان، محیطی فراگیرتر، عادلانه‌تر و شاداب‌تر برای سالمندان این مرز و بوم فراهم آورند. در ادامه، مبانی نظری و چارچوب مفهومی پژوهش ارائه خواهد شد و سپس، با تشریح روش‌شناسی ترکیبی (کمی و کیفی) به تحلیل یافته‌های میدانی پرداخته می‌شود.

۲. پیشینهٔ نظری و تجربی

۱.۲. پیشینهٔ نظری

مبانی نظری شهر دوستدار سالمند ریشه در نقد رویکردهای صرفاً کالبدی به فضاهای شهری دارد و بر اهمیت ابعاد اجتماعی، روانی و مشارکتی در طراحی محیط برای سالمندان تأکید می‌کند. هرندی و همکاران (۲۰۲۱) با بهره‌گیری از روش فراترکیب، چهار بعد اصلی شهر دوستدار سالمند را حضورپذیری، امنیت، اجتماعات دوستدار سالمند و حس تعلق به مکان معرفی کردند و تأکید کردند که سیاست‌گذاری بر دو رکن «مکان» و «مشارکت» استوار است. بافل و فیلیپسون (۲۰۱۸) در «مانیفست جنبش شهر دوستدار سالمند» رویکردهای سنتی سازمان بهداشت جهانی را به دلیل غفلت از نابرابری‌های ساختاری، فقر و عدالت اجتماعی نقد می‌کنند و خواستار مشارکت فعال سالمندان در فرایندهای برنامه‌ریزی هستند. در ادامه، مفاهیم کلیدی پژوهش شامل پایداری اجتماعی، شادکامی و ارتباط میان این دو سازه در فضاهای شهری، مبتنی بر چارچوب نظری شهرسازی انسان‌محور، روانشناسی محیطی و نظریه‌های شهر دوستدار سالمند تبیین می‌شود. پایداری اجتماعی به عنوان یکی از سه رکن اصلی توسعهٔ پایدار، با مقولاتی همچون عدالت فضایی، انسجام جمعی، سرمایه اجتماعی، حس تعلق و کیفیت زندگی پیوند می‌خورد (RezaeiRad & Molaei, 2026). در ادبیات برنامه‌ریزی شهری، پایداری اجتماعی به توانایی یک مکان در تقویت تعاملات مثبت میان کاربران، حفظ هویت جمعی طی زمان، و تأمین نیازهای اساسی تمام گروه‌های اجتماعی بدون تبعیض تعریف می‌شود (Buffel & Phillipson, 2018). میدانی از نظر اجتماعی پایدار است که بتواند بستری برای حضور هم‌زمان و مسالمت‌آمیز گروه‌های مختلف سنی، جنسیتی، اقتصادی و قومی فراهم آورد و هیچ گروهی به حاشیه رانده نشود. از این منظر، ارزیابی پایداری اجتماعی یک میدان بدون در نظر گرفتن آسیب‌پذیرترین کاربران آن یعنی سالمندان، ناقص خواهد بود (Mousavi et al., 2025). در پژوهش حاضر، پایداری اجتماعی با بهره‌گیری از پنج مؤلفهٔ کیفیت کالبدی ـ عملکردی، تعاملات اجتماعی، ابعاد حسی ـ روانی، امنیت و دسترسی و حمل‌ونقل عملیاتی شده است. شادکامی در روانشناسی مثبت‌گرا سازه‌ای چندبعدی شامل رضایت از زندگی، تجربهٔ مکرر هیجانات مثبت، احساس معنا و هدفمندی، و کیفیت روابط اجتماعی است (Singh & Kumar, 2024). تمایز شادکامی از «سلامت روان» و «بهزیستی عاطفی» ضروری است. سلامت روان بر نبود بیماری تأکید دارد، در حالی که شادکامی مفهومی ایجابی و فراتر از آن است. بهزیستی عاطفی صرفاً بر جنبهٔ عاطفی متمرکز است، اما شادکامی شامل ارزیابی شناختی از رضایت از زندگی و احساس معنا و هدفمندی نیز می‌شود (Elias Bibri & Krogstie, 2019). برای سالمندان که با کاهش سرمایه‌های جسمانی، تغییر نقش‌های اجتماعی و محدودتر شدن شبکهٔ دوستان مواجه‌اند، شادکامی از حساسیت مضاعفی برخوردار است (RezaeiRad & Molaei, 2026). ارتباط پایداری اجتماعی و شادکامی از طریق تلفیق نظریه‌های «محیط‌گرایی رفتارگرا»، «دلبستگی به مکان» و «سرمایه اجتماعی» تبیین می‌شود. بر اساس نظریهٔ محیط‌گرایی رفتارگرا (Barker, 1968)، ویژگی‌های عینی فضا به عنوان محرک‌های محیطی، رفتارهای مثبت را تسهیل یا بازداری می‌کنند (Yadollahi, 2013). مؤلفه‌های پایداری اجتماعی مانند کیفیت کالبدی، امنیت و دسترسی‌پذیری، بستر تعاملات اجتماعی و ابعاد حسی ـ روانی را فراهم می‌آورند (Alalhesabi & Rafiee, 2013). مؤلفه‌های کالبدی ـ عملکردی به‌تنهایی برای شادکامی کافی نیستند و به ابعاد اجتماعی و روانی نیاز دارند (Isalou et al., 2015). نظریهٔ دلبستگی به مکان تأکید دارد که خاطرات جمعی، نشانه‌های هویتی و پیوندهای عاطفی، لایه‌ای عمیق‌تر از تجربهٔ فضایی را شکل می‌دهند که به شادکامی پایدار منجر می‌شود (Brown et al., 2017). سالمندان میدان تاریخی را مجموعه‌ای از خاطرات فردی و جمعی، نشانه‌های هویتی و تجربه‌های زیسته می‌بینند (RezaeiRad & Molaei, 2026) که سرمایه‌ای عظیم برای شادکامی است (Sadeghi et al., 2023). نظریهٔ سرمایه اجتماعی (Putnam, 2000) بر نقش تعاملات در ایجاد اعتماد، همبستگی و هنجارهای مشترک تأکید دارد که زمینه‌ساز حس تعلق و شادکامی است. پایداری اجتماعی از سه مکانیسم بر شادکامی تأثیر می‌گذارد: بستر کالبدی مناسب، تسهیل تعاملات برای کاهش تنهایی، و تقویت ابعاد حسی ـ روانی برای دلبستگی عاطفی. امنیت به عنوان «شرط مرزی» نقش کلیدی دارد؛ اگر امنیت تأمین نشود، سایر مؤلفه‌ها کارایی خود را از دست می‌دهند (Mousavi et al., 2025). امنیت دو جنبه دارد: فیزیکی (جداسازی سواره و پیاده، گذرگاه‌های ایمن، نورپردازی) و اجتماعی (احساس مصونیت از جرم و مزاحمت) (Brown et al., 2017; Elias Bibri & Krogstie, 2019).

۲.۲. پیشینهٔ تجربی

پژوهش‌های تجربی در حوزهٔ شهر دوستدار سالمند، عمدتاً بر ارزیابی شاخص‌های عینی و ذهنی فضاهای شهری متمرکز بوده‌اند. موسوی و همکاران (۲۰۲۵) در شهر میاندوآب نشان دادند «فضاها و ساختمان‌های بیرونی» بالاترین اولویت را دارند که با یافته‌های پژوهش حاضر همسو است. آهنی و همکاران (۲۰۲۶) در پژوهشی با عنوان «تحلیل چندلایهٔ رفتار سفر شهری در تهران؛ رویکردی عدالت‌محور به تعاملات روانشناختی، اجتماعی و ساختار» با روش ترکیبی اکتشافی ـ تفسیری به تحلیل رفتار سفر شهری پرداختند.

یافته‌ها نشان داد تحقق عدالت حمل‌ونقلی نیازمند فراتر رفتن از برابری صوری در دسترسی و توجه همزمان به تجربهٔ زیسته، تفاوت‌های منطقه‌ای و ابعاد اجتماعی ـ روانشناختی جابه‌جایی شهری است. این پژوهش برای مطالعهٔ حاضر از آن جهت حائز اهمیت است که بر نقش ادراکات ذهنی و ابعاد روانشناختی در تجربهٔ فضایی شهروندان تأکید دارد و با رویکرد پژوهش حاضر در ارزیابی ابعاد حسی ـ روانی پایداری اجتماعی همسو است. معروفی و همکاران (۲۰۲۴) در شهرستان محمدیه قزوین، نقش معنادار شاخص‌های شهر دوستدار سالمند را در پیش‌بینی تعلق اجتماعی سالمندان تأیید کردند و ارتباط مستقیم این شاخص‌ها را با «حس تعلق به مکان» آشکار ساختند. رضایی و همکاران (۲۰۲۳) در خیابان ملت شهرکرد نشان دادند علی‌رغم وجود مؤلفه‌های کالبدی مناسب، در صورت نبود ایمنی و دسترسی‌پذیری، رضایتمندی روانی سالمندان محقق نمی‌شود؛ یافته‌ای که با پایین‌ترین امتیازهای پژوهش حاضر در مبلمان استراحت و دسترسی‌پذیری فراگیر هم‌خوانی دارد. عیسی‌لو و همکاران (۲۰۱۵) در خیابان‌های مرکزی قم، مشکلات کالبدی ـ عملکردی نظیر نبود مبلمان استراحت، پله‌ها و سطوح ناصاف، ترس از زمین خوردن و احساس ناامنی را شناسایی کردند که با کاستی‌های کالبدی میدان نقش‌جهان هم‌پوشانی دارد. طوفان و شیرویه‌زاد (۲۰۲۶) در پژوهشی با عنوان «تحلیل اثرات اقتصادی ـ اجتماعی پیاده‌روهای گسترده بر احیای مراکز محلات فرسوده (مطالعهٔ موردی: محلهٔ فیض‌آباد کرمانشاه)» با روش ترکیبی و پیمایش میدانی از ۳۶۵ نفر به تحلیل اثرات اقتصادی و اجتماعی پیاده‌راه‌سازی پرداختند. یافته‌ها نشان داد پیاده‌روهای گسترده با ضریب همبستگی ۰/۹۱ برای عامل اقتصادی و ۰/۸۷ برای عامل اجتماعی، رابطهٔ بسیار قوی با احیای محله دارند. این پژوهش برای مطالعهٔ حاضر از آن جهت حائز اهمیت است که بر نقش فضاهای پیاده‌محور در تقویت تعاملات اجتماعی و احیای هویت محله‌ای تأکید داشته و با یافته‌های پژوهش حاضر در مورد نقش تعاملات اجتماعی و ابعاد حسی ـ روانی در شادکامی سالمندان همسو است. در سطح بین‌المللی، بافل و فیلیپسون (۲۰۱۸) بر لزوم توجه به نیازهای روانی ـ اجتماعی و مشارکت واقعی سالمندان تأکید داشته‌اند. مرور تجربیات نشان می‌دهد اغلب پژوهش‌ها یا بر شاخص‌های عینی متمرکز بوده‌اند یا به طور مجزا به ابعاد ذهنی پرداخته‌اند و شکاف اصلی در عدم ارائهٔ مدلی یکپارچه برای سنجش هم‌زمان این مؤلفه‌ها در میادین تاریخی با رویکرد شادکامی سالمندان است.

۳.۲. چارچوب تحلیلی و مدل مفهومی پژوهش

چارچوب مفهومی پژوهش حاضر بر پایهٔ رویکرد علّی ـ همبستگی تدوین شده است. بر این‌اساس، پایداری اجتماعی به‌مثابهٔ سازه‌ای چندبعدی با پنج مؤلفهٔ اصلی شامل کیفیت کالبدی ـ عملکردی، تعاملات اجتماعی، ابعاد حسی ـ روانی، امنیت، و دسترسی و حمل‌ونقل تعریف می‌شود که نقش متغیرهای پیش‌بینی‌کننده را ایفا می‌کنند. در مقابل، شادکامی سالمندان به عنوان پیامد نهایی و متغیر وابستهٔ پژوهش تلقی می‌شود که برآیندی از تأثیر تجمعی و تعاملی پنج مؤلفهٔ یادشده است. تمایز مفهومی میان پایداری اجتماعی به عنوان بستر و شادکامی به عنوان پیامد، یکی از وجوه نوآورانهٔ پژوهش حاضر به شمار می‌رود. بر اساس این چارچوب، پرسش اصلی پژوهش به بررسی میزان همبستگی و سهم هر یک از مؤلفه‌های پنج‌گانهٔ پایداری اجتماعی در تبیین شادکامی سالمندان معطوف شده است (شکل ۱). شایان یادآوری است که علی‌رغم رویکرد برخی پژوهش‌های پیشین در تلقی شادکامی به عنوان یکی از مؤلفه‌های پایداری اجتماعی (Buffel & Phillipson, 2018; Golant, 2014)، در مطالعهٔ حاضر با استناد به مبانی نظری شهرسازی انسان‌محور و روان‌شناسی محیطی، شادکامی در جایگاه متغیر وابسته و پیامد نهایی لحاظ شده است.

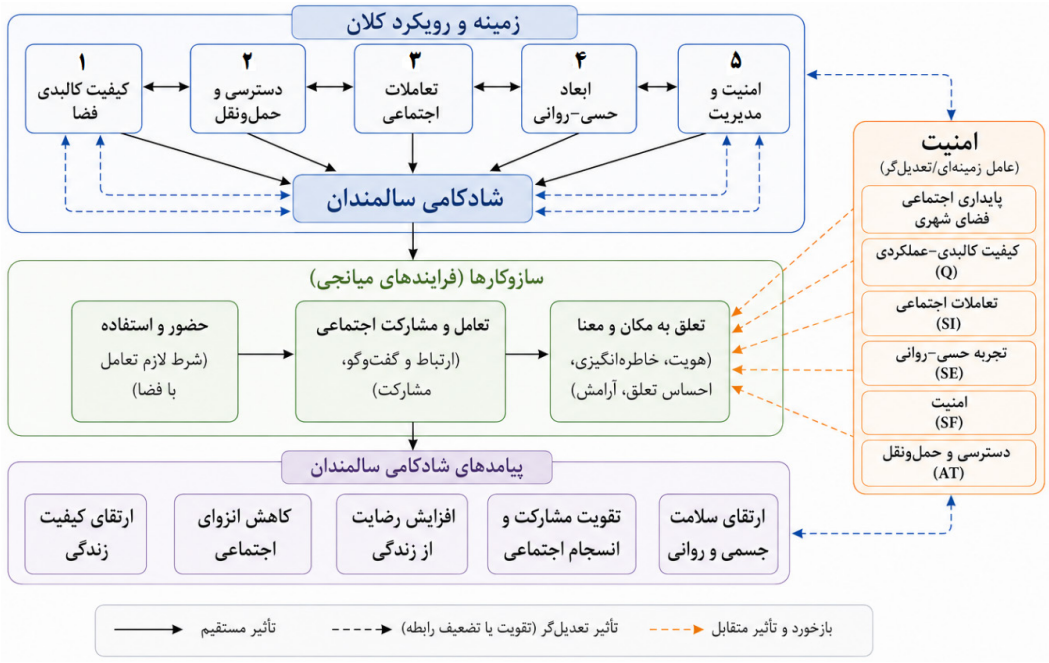

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش مبتنی بر رویکرد علّی ـ همبستگی (پنج مؤلفهٔ پایداری اجتماعی به عنوان متغیرهای مستقل و شادکامی سالمندان به عنوان متغیر وابسته)

۳. مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر شیوهٔ گردآوری داده‌ها، مبتنی بر روش ترکیبی اکتشافی متوالی است. انتخاب این رویکرد به دلیل ماهیت چندبعدی پایداری اجتماعی و شادکامی سالمندان صورت گرفت؛ چراکه سنجش این مفاهیم فقط با روش‌های کمی میسر نیست و نیازمند درک عمیق‌تری از تجربیات زیسته و ادراکات ذهنی سالمندان است. در این طراحی، فاز کیفی مقدم بر فاز کمی قرار گرفته و یافته‌های مرحلهٔ کیفی، به عنوان مبنایی برای تدوین و غنی‌سازی ابزار کمی به کار گرفته شده‌اند. همچنین، یافته‌های کیفی در مرحلهٔ تفسیر نتایج کمی، نقش تکمیلی و تبیینی ایفا کرده‌اند.

۱.۳. معرفی محدودهٔ مطالعه‌شده

میدان نقش‌جهان اصفهان که طی سال‌های ۱۵۹۸ تا ۱۶۲۹ میلادی به دستور شاه عباس اول صفوی احداث شده و امروزه به عنوان یکی از برجسته‌ترین آثار ثبت‌شده در فهرست میراث جهانی یونسکو محسوب می‌شود، به عنوان محدودهٔ مورد مطالعه انتخاب شده است. انتخاب این مکان به عنوان مطالعهٔ موردی، فقط مبتنی بر ارزش‌های تاریخی و معماری آن نبوده، بلکه میدان نقش‌جهان به عنوان یکی از فضاهای پویای عمومی ایران، بستری منحصربه‌فرد برای بررسی رابطهٔ پایداری اجتماعی و شادکامی سالمندان فراهم می‌آورد. این میدان با وسعتی حدود ۸۹۶۰۰ مترمربع، نه تنها یکی از میدان‌های وسیع تاریخی جهان محسوب می‌شود، بلکه به‌مثابه «اتاق نشیمن» شهر اصفهان، نقشی محوری در حیات جمعی شهروندان ایفا می‌کند و روزانه پذیرای هزاران نفر از ساکنان محلی و گردشگران است. کارکردهای متنوع این فضا از قبیل تعاملات اجتماعی، تفریح، خرید، رویدادهای فرهنگی و آیینی، و گذراندن اوقات فراغت، آن را به عرصه‌ای برای حضور هم‌زمان گروه‌های مختلف سنی، جنسیتی و اجتماعی تبدیل کرده است. از جمله دلایل انتخاب این میدان، ظرفیت بالای آن برای مطالعهٔ الگوهای تعاملات اجتماعی سالمندان است؛ چراکه حضور روزانهٔ سالمندان در این فضا، نشان از جذابیت و کارآمدی نسبی آن برای این گروه سنی دارد. همچنین، ماهیت تاریخی و هویتی میدان، بار معنایی و خاطره‌انگیزی بالایی دارد که آن را به مکانی ممتاز برای مطالعهٔ ابعاد حسی ـ روانی پایداری اجتماعی تبدیل کرده است. علی‌رغم اهمیت این میدان، تا کنون مطالعه‌ای جامع و نظام‌مند با رویکرد پایداری اجتماعی و تمرکز بر گروه سالمندان در این فضا انجام نشده است. از سوی دیگر، میدان نقش‌جهان با وجود سرمایه‌های عظیم تاریخی و اجتماعی، با چالش‌های کالبدی و عملکردی متعددی مواجه است که از جمله آن‌ها می‌توان به نبود مبلمان استراحت استاندارد، ناهمواری کف‌پوش‌ها، کمبود سایه‌اندازی، و دسترسی نامناسب به سرویس‌های بهداشتی اشاره کرد. این تضاد میان سرمایه‌های معنایی غنی و کاستی‌های کالبدی آشکار، این فضا را به موردی استثنایی برای بررسی نقش هر یک از این دو دسته عوامل در شادکامی سالمندان تبدیل می‌کند.

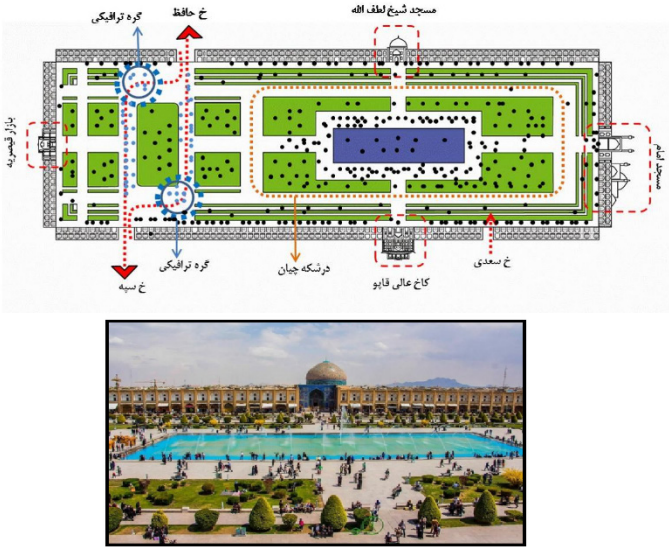

شکل ۲. محدودهٔ مورد مطالعه

شکل ۳. تعاملات اجتماعی سالمندان

نمای کلی میدان نقش‌جهان با چهار بنای تاریخی شاخص در اضلاع، حوض مرکزی، باغچه‌های لچکی، و بازار پیرامون. خط‌کشی‌های قرمز نشان‌دهندهٔ محدوده‌های پرتردد سالمندان شامل ضلع شرقی (مجاور مسجد شیخ‌لطف‌الله)، ضلع غربی (مجاور کاخ عالی‌قاپو) و مسیرهای دسترسی به حمل‌ونقل عمومی است.

۲.۳. مؤلفه‌ها و شاخص‌های سنجش

بر اساس چارچوب نظری و پیشینهٔ پژوهش، پایداری اجتماعی با پنج مؤلفهٔ اصلی عملیاتی شده است. مؤلفهٔ اول، کیفیت کالبدی ـ عملکردی، شامل شاخص‌های هموار و ایمنی کف‌پوش‌ها، مبلمان استراحت مناسب، سایه‌اندازی و آسایش اقلیمی، دسترسی به سرویس بهداشتی و کیفیت روشنایی روز و نورپردازی است. مؤلفهٔ دوم، تعاملات اجتماعی، با شاخص‌های فرصت‌های دیدار و ملاقات، تنوع فعالیت‌های جمعی، اختلاط نسلی و اجتماعی و امکان گفت‌وگو و تعامل چهره‌به‌چهره سنجیده شده است. مؤلفهٔ سوم، ابعاد حسی ـ روانی، شامل حس تعلق به مکان، خاطره‌انگیزی فضا، هویت و اصالت معماری، و جذابیت بصری و آرامش است. مؤلفهٔ چهارم، امنیت، با شاخص‌های ایمنی ترافیکی، روشنایی شبانه، نظارت طبیعی، و امنیت اجتماعی مورد ارزیابی قرار گرفته است. مؤلفهٔ پنجم، دسترسی و حمل‌ونقل، شامل شاخص‌های دسترسی به حمل‌ونقل عمومی، دسترسی‌پذیری فراگیر، و پارکینگ مناسب است. همچنین، شادکامی سالمندان به عنوان متغیر وابسته با پنج شاخص رضایت از حضور در میدان، احساس لذت و نشاط در فضا، تمایل به تکرار حضور، کاهش احساس تنهایی، و احساس معنا و هدفمندی سنجیده شده است. مجموع شاخص‌ها ۲۵ گویه را شامل می‌شود که بر اساس مقیاس پنج‌گزینه‌ای لیکرت طراحی شده‌اند.

جدول ۱. مؤلفه‌های سازندهٔ محیط شهری مؤثر بر شادکامی سالمندان

مؤلفه	شاخص‌های کلیدی	تعریف عملیاتی در میدان شهری
کیفیت کالبدی ـ عملکردی	همواری و ایمنی کف‌پوش‌ها	سطحی صاف، غیرلغزنده و بدون مانع که تردد با عصا، واکر یا ویلچر را ممکن سازد
	مبلمان استراحت مناسب	نیمکت‌هایی با پشتی و دسته، ارتفاع استاندارد (۴۵–۵۰ سانتی‌متر)، فاصلهٔ منطقی (هر ۵۰ ـ ۱۰۰ متر)
	سایه‌اندازی و آسایش اقلیمی	وجود درختان، سایبان‌ها یا ساختارهای سایه‌انداز در هسته اصلی میدان و مسیرهای پرتردد
	دسترسی به سرویس بهداشتی	فاصلهٔ مناسب از نقاط تجمع، پاکیزگی، دسترسی آسان بدون نیاز به پله یا شیب تند
	کیفیت روشنایی روز و نورپردازی	تأمین نور کافی در ساعت‌های روز و نورپردازی ملایم و یکنواخت در شب بدون ایجاد خیرگی
تعاملات اجتماعی	فرصت‌های دیدار و ملاقات	وجود فضاهایی مانند قهوه‌خانه، چایخانه، سکوهای نشیمن گروهی که امکان گفت‌وگوی رو در رو را فراهم کند
	تنوع فعالیت‌های جمعی	برگزاری رویدادهای فرهنگی، مراسم سنتی، موسیقی زنده یا بازارچه‌های محلی در ساعت‌های مناسب روز
	اختلاط نسلی و اجتماعی	حضور هم‌زمان گروه‌های سنی مختلف در فضا بدون غلبه یک گروه خاص
	امکان گفت‌وگو و تعامل چهره‌به‌چهره	طراحی فضا به گونه‌ای که تماس چشمی و گفت‌وگوی آرام را تسهیل کند و موانع فیزیکی و صوتی وجود نداشته باشد

مؤلفه	شاخص‌های کلیدی	تعریف عملیاتی در میدان شهری
حسی ـ روانی	حس تعلق به مکان	احساس مالکیت روانی، دلبستگی عاطفی و تمایل به بازگشت مجدد به فضا
	خاطره‌انگیزی	توانایی فضا در برانگیختن خاطرات فردی و جمعی از طریق نشانه‌های تاریخی و معماری
	هویت و اصالت	حفظ عناصر بومی و تاریخی که با تجربهٔ زیستهٔ سالمندان پیوند دارد
	جذابیت بصری و آرامش	تناسبات معماری، رنگ‌ها، نورپردازی، وجود آب و فضای سبز به عنوان منابع تحریک حسی مثبت
امنیت	ایمنی ترافیکی	جداسازی مسیر پیاده از سواره، گذرگاه‌های ایمن، سرعت‌گیر و تابلوهای هشدار
	روشنایی شبانه	نورپردازی کافی و یکنواخت در ساعت‌های غروب و شب بدون ایجاد نقاط کور و تاریک
	نظارت طبیعی	طراحی به گونه‌ای که فضا همواره زیر نظر عابران و کاربران باشد (چشم‌های خیابان)
	امنیت اجتماعی	احساس مصونیت از جرم، مزاحمت و رفتارهای ناهنجار در فضا
دسترسی و حمل‌ونقل	دسترسی به حمل‌ونقل عمومی	نزدیکی به ایستگاه اتوبوس، مترو یا تاکسی با فاصلهٔ مناسب برای پیاده‌روی سالمند
	دسترسی‌پذیری فراگیر	وجود رمپ، آسانسور یا مسیرهای بدون پله برای ورود به میدان و ابنیه اطراف
	پارکینگ مناسب	وجود پارکینگ نزدیک با فاصلهٔ ایمن و مسیر هموار تا ورودی میدان
شادکامی سالمندان (پیامد)	رضایت از حضور در میدان	ارزیابی مثبت سالمند از تجربهٔ حضور در فضای میدان
	احساس لذت و نشاط در فضا	تجربهٔ هیجانات مثبت و سرزندگی حین تردد و توقف در میدان
	تمایل به تکرار حضور	قصد و نیت سالمند برای بازگشت مجدد به میدان در آینده
	کاهش احساس تنهایی	احساس همراهی، ارتباط و همبستگی با دیگران در فضای میدان
	احساس معنا و هدفمندی	درک ارزش و اهمیت فعالیت‌های انجام‌شده در میدان برای زندگی سالمند

۳.۳. فرایند گردآوری و تحلیل داده‌ها

در مرحلهٔ کیفی، با هدف شناسایی اولیه مؤلفه‌ها و غنی‌سازی پرسشنامه، از مشاهدات میدانی ساختاریافته و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته عمیق استفاده شد. مشاهدات میدانی در ساعت‌های مختلف روز (صبح، ظهر و عصر) و در روزهای کاری و تعطیل طی مرداد تا مهر ۱۴۰۴ انجام شد. پژوهشگر با استفاده از چک‌لیست مشاهده‌ای محقق‌ساخته، الگوهای رفتاری سالمندان از قبیل نقاط تجمع و توقف، مدت زمان مکث، نوع فعالیت، و مسیرهای تردد را ثبت کرد. مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۲ نفر از کنشگران کلیدی شامل سالمندان، کسبه و کارشناسان میراث فرهنگی انجام شد. داده‌های کیفی با روش تحلیل مضمون در شش مرحله براون و کلارک تحلیل شد و به استخراج ۸۷ کد اولیه، ۱۲ مضمون فرعی و ۶ مضمون اصلی منجر شد. در مرحلهٔ کمی، جامعهٔ آماری سالمندان ۶۰ سال و بالاتر ساکن اصفهان بودند که در میدان تردد داشته‌اند. با توجه به ماهیت سیال جامعه، از روش نمونه‌گیری در دسترس استفاده شد و نمونه‌گیری در ساعت‌ها و روزهای مختلف انجام گرفت. حجم نمونه ۴۰۰ نفر تعیین شد. برای افزایش اعتمادپذیری یافته‌های کیفی، از روش‌های بازبینی توسط مشارکت‌کنندگان، بازبینی توسط همکاران (۰/۷۸) و مثلث‌سازی استفاده شد. روایی پرسشنامه با روش روایی صوری و محتوایی و با نظرخواهی از ۶ متخصص تأیید شد(CVR=0.81, CVI=0.86). پایایی ابزار با ضریب آلفای کرونباخ (۰/۸۳) و بازآزمایی با فاصلهٔ دو هفته (۰/۷۹) تأیید شد. داده‌های کمی با استفاده از نرم‌افزار spss نسخهٔ ۲۶ در دو سطح توصیفی و استنباطی تحلیل شدند. ابتدا، به منظور بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها، آزمون کولموگروف ـ اسمیرنوف به کار گرفته شد. با توجه به حجم نمونهٔ بزرگ (n=۴۰۰) و مقاومت آماری آزمون‌های پارامتریک، از ضریب همبستگی پیرسون برای بررسی رابطهٔ دوسویهٔ هر یک از مؤلفه‌های پنج‌گانه با شادکامی سالمندان استفاده شد. به منظور اطمینان از صحت نتایج، آزمون ناپارامتریک اسپیرمن نیز به عنوان آزمون جایگزین اجرا شد که نتایج آن هم‌سو با یافته‌های آزمون پیرسون بود. در گام بعدی و به منظور سنجش میزان اثرگذاری هم‌زمان مؤلفه‌های پنج‌گانهٔ پایداری اجتماعی بر شادکامی سالمندان، از تحلیل رگرسیون خطی چندمتغیره به روش هم‌زمان استفاده شد. در این تحلیل، پنج مؤلفهٔ پایداری اجتماعی به عنوان متغیرهای پیش‌بین و شادکامی سالمندان به عنوان متغیر ملاک وارد مدل شدند. پیش از اجرای رگرسیون، مفروضات آن شامل نرمال بودن خطاها، استقلال خطاها (آزمون دوربین ـ واتسون)، عدم هم‌خطی چندگانه (بررسی شاخص تورم واریانس) و خطی بودن روابط، مورد ارزیابی قرار گرفت و تأیید شد. همچنین، برای شناسایی ساختار عاملی و تأیید اعتبار سازه‌ها، از تحلیل عاملی تأییدی با روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش واریماکس استفاده شد. سطح معناداری برای تمام آزمون‌ها، ۰/۰۵ در نظر گرفته شد.

۴. یافته‌ها

توصیف ویژگی‌های جمعیت‌شناختی پاسخ‌گویان که شامل جنسیت می‌شود به شرح ذیل است:

جدول ۲. فراوانی و درصد متغیرهای ویژگی‌های فردی افراد مورد مطالعه

جنسیت		سن		تحصیلات		تأهل	
مرد	۲۱۲	۶۰ تا ۷۰ سال	۱۹۷	زیر دیپلم	۵۹	مجرد	۱۶۶
				دیپلم	۱۷۳		
		۷۱ تا ۸۰ سال	۱۲۶	لیسانس	۹۵	متاهل	۲۳۴
زن	۱۸۸			فوق لیسانس	۶۱		
		۸۱ سال به بالا	۷۷	دکتری	۱۲		

نتایج حاصل از جدول ۲ نشان‌دهندهٔ توزیع فراوانی و درصد متغیرهای جمعیت‌شناختی سالمندان شرکت‌کننده در پژوهش است. از مجموع ۴۰۰ پاسخ‌گوی واجد شرایط (سالمندان ۶۰ سال و بالاتر حاضر در میدان نقش جهان)، ۲۱۲ نفر (۵۳ درصد) مرد و ۱۸۸ نفر (۴۷ درصد) زن بوده‌اند. این توزیع نسبتاً متوازن جنسیتی نشان می‌دهد میدان نقش جهان به طور تقریبی به یک اندازه مورد توجه سالمندان مرد و زن قرار دارد و فضا توانسته است هر دو جنس را به خود جذب کند. از نظر توزیع سنی، بیشترین فراوانی مربوط به گروه سنی ۶۰ تا ۷۰ سال با ۱۹۷ نفر (۴۹/۲۵ درصد) بوده است. گروه سنی ۷۱ تا ۸۰ سال با ۱۲۶ نفر (۳۱/۵ درصد) و گروه سنی ۸۱ سال و بالاتر با ۷۷ نفر (۱۹/۲۵ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند. این یافته نشان می‌دهد با افزایش سن، میزان حضور سالمندان در میدان کاهش می‌یابد که می‌تواند ناشی از کاهش توانایی‌های جسمانی و افزایش وابستگی به دیگران باشد. از نظر سطح تحصیلات، بیشترین فراوانی مربوط به مدرک دیپلم با ۱۷۳ نفر (۴۳/۲۵ درصد) و کمترین میزان مربوط به تحصیلات دکتری با ۱۲ نفر (۳ درصد) بوده است. افراد دارای مدرک لیسانس ۹۵ نفر (۲۳/۷۵ درصد)، فوق لیسانس ۶۱ نفر (۱۵/۲۵ درصد) و زیر دیپلم ۵۹ نفر (۱۴/۷۵ درصد) را تشکیل می‌دهند. از نظر وضعیت تأهل، ۲۳۴ نفر (۵۸/۵ درصد) متأهل و ۱۶۶ نفر (۴۱/۵ درصد) مجرد (شامل هرگز ازدواج نکرده، بیوه و مطلقه) بوده‌اند. این توزیع جمعیتی نشان می‌دهد نمونهٔ آماری از تنوع مناسبی در ویژگی‌های جمعیت‌شناختی برخوردار است. حضور قابل توجه سالمندان جوان‌تر (۶۰ تا ۷۰ سال) و غالب بودن گروه متأهل می‌تواند بر نگرش و دیدگاه‌های ارائه‌شده در پاسخ به پرسشنامه تأثیرگذار باشد. همچنین، تنوع تحصیلات نشان می‌دهد میدان نقش جهان مقصدی برای سالمندان با سطوح مختلف سواد است. این یافته‌ها به پژوهشگر امکان می‌دهد تا تأثیر متغیرهایی نظیر سن و جنس را بر ادراک از پایداری اجتماعی و شادکامی مورد تحلیل قرار دهد.

۱.۴. یافته‌های کیفی: مشاهدات میدانی و تحلیل مضمون مصاحبه‌ها

پیش از ارائهٔ یافته‌های کمی، نتایج حاصل از مرحلهٔ کیفی پژوهش شامل مشاهدات میدانی ساختاریافته و تحلیل مضمون مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۲ کنشگر کلیدی ارائه می‌شود. این یافته‌ها نه تنها مبنای تدوین پرسشنامه قرار گرفت، بلکه در تفسیر نتایج کمی نیز نقش تکمیلی ایفا می‌کند.

جدول ۳. جدول. نمونه‌ای از فرایند کدگذاری باز، محوری و انتخابی در تحلیل مضمون مصاحبه‌ها

نقل‌قول شاخص از مشارکت‌کننده	کد باز (اولیه)	مضمون فرعی	مضمون اصلی	گویهٔ متناظر در پرسشنامه
من هر روز می‌آیم اینجا، اما جایی برای نشستن نیست. مجبورم روی لبهٔ حوض یا پله‌های مسجد بنشینم که کمرم را اذیت می‌کند.	نبود جایی برای نشستن / نیمکت نامناسب	کمبودهای کالبدی	کیفیت کالبدی-عملکردی	مبلمان استراحت مناسب
سرویس بهداشتی که آن طرف میدان است، برای من که زانودرد دارم خیلی دور است.	دوری سرویس بهداشتی	کمبودهای کالبدی	کیفیت کالبدی-عملکردی	دسترسی به سرویس بهداشتی
من پنجاه سال پیش اینجا با همسرم آشنا شدم. هر بار که می‌آیم، همان حس و حال را دارم.	خاطرات جوانی با میدان گره خورده	دلبستگی عاطفی	ابعاد حسی-روانی	خاطره‌انگیزی فضا
اینجا تنها جایی است که می‌توانم آدم ببینم، با کسی حرف بزنم. خانه که تنهایم.	دیدن دیگران / کاهش تنهایی	تعاملات اجتماعی	تعاملات اجتماعی	کاهش احساس تنهایی
هر وقت دلم گرفته، می‌آیم اینجا، به گنبدها نگاه می‌کنم. انگار همهٔ غصه‌هایم فراموش می‌شود.	آرامش فضا / تغییر حال	تأثیر عاطفی فضا	شادکامی	احساس لذت و نشاط در فضا

رفتارشناسی فضایی سالمندان در میدان نقش‌جهان

مشاهدات میدانی نظام‌مند در ساعت‌های مختلف روز نشان داد الگوی توزیع فضایی سالمندان در میدان از نظم مشخصی پیروی می‌کند. بیشترین تراکم حضور سالمندان در ساعت‌های ۱۶ تا ۱۹ (عصر) و در روزهای تعطیل ثبت شد. از نظر توزیع مکانی، ضلع شرقی (مجاور مسجد شیخ‌لطف‌الله) و ضلع غربی (مجاور کاخ عالی‌قاپو) بیشترین میزان توقف و مکث سالمندان را به خود اختصاص داده‌اند. علت این تمرکز، وجود سایه‌اندازی طبیعی ناشی

از ارتفاع بناها، وجود سکوهای نشیمن کوتاه در جلوخان بناها و دسترسی نسبی به قهوه‌خانه‌های سنتی در این اضلاع است. رفتارشناسی فضایی سالمندان نشان داد آنان عمدتاً در گروه‌های دو تا چهارنفره در میدان حضور می‌یابند و فعالیت‌های غالب آنان به‌ترتیب عبارت است از: تماشای رویدادها و رهگذران (۴۲ درصد از زمان حضور)، گفت‌وگوی چهره‌به‌چهره (۲۸ درصد)، استراحت و تماشای طبیعت (۱۸ درصد) و خرید و گردش در بازار (۱۲ درصد). تعاملات اجتماعی عمدتاً در فضای باز میدان و روی سکوهای کوتاه و لبه‌های آجری رخ می‌داد که فاقد هرگونه استاندارد ارگونومیک برای سالمندان است. در ساعت‌های گرم روز (۱۲ تا ۱۴)، حضور سالمندان در هستهٔ مرکزی میدان به‌شدت کاهش می‌یافت و آنان به حاشیه‌های سایه‌دار در زیر طاق‌نماهای بازار پناه می‌بردند. از منظر حرکت و تردد، مشاهده شد که سالمندان مسیرهای اطراف حوض مرکزی و باغچه‌های لچکی را برای پیاده‌روی انتخاب می‌کنند، اما ناهمواری فرش آجری میدان و وجود شیب‌های ملایم، به‌ویژه برای سالمندان دارای واکر یا عصا، منبعی از خستگی و نگرانی بوده است. به عنوان مثال، در ۶ نوبت مشاهده، سالمندانی دیده شدند که به دلیل خستگی ناشی از راه رفتن روی کف‌پوش ناهموار، ناچار به توقف روی چمن‌های حاشیهٔ میدان شده‌اند.

یافته‌های حاصل از تحلیل مضمون مصاحبه‌ها

تحلیل مضمون مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۲ کنشگر کلیدی به استخراج ۸۷ کد اولیه، ۱۲ مضمون فرعی و در نهایت ۶ مضمون اصلی منجر شد که با عوامل شش‌گانهٔ مدل مفهومی پژوهش هم‌خوانی کامل داشت. فرایند کدگذاری در سه سطح انجام شد: کدگذاری باز (استخراج مفاهیم اولیه)، کدگذاری محوری (دسته‌بندی مفاهیم در مضامین فرعی)، و کدگذاری انتخابی (انتخاب مضامین اصلی و رابطهٔ میان آن‌ها). در جدول ۴، مضامین اصلی استخراج‌شده به همراه کدهای پرتکرار، تعداد تکرار، و نقل‌قول‌های شاخص از مشارکت‌کنندگان ارائه شده است.

جدول ۴. مضامین اصلی، کدهای پرتکرار و نقل‌قول‌های شاخص حاصل از تحلیل مضمون مصاحبه‌ها

مضمون اصلی	کدهای پرتکرار	تعداد تکرار (از ۱۲ مصاحبه)	نقل‌قول شاخص
کیفیت کالبدی ـ عملکردی	نبود جایی برای نشستن	۱۰	«من هر روز می‌آیم اینجا، اما جایی برای نشستن نیست. مجبورم روی لبهٔ حوض یا پله‌های مسجد بنشینم که کمرم را اذیت می‌کند. یک نیمکت درست‌وحسابی با پشتی نمی‌گذارند.» (آقای ۷۲ ساله)
	سرویس بهداشتی دور است	۷	«سرویس بهداشتی که آن طرف میدان است، برای من که زانودرد دارم خیلی دور است. باید کلی راه بروم تا برسم.» (خانم ۶۸ ساله)
	کف‌پوش آجری برای راه رفتن با عصا سخت است	۶	«این آجرها برای عصا خیلی بد است، می‌لرزد و می‌ترسم زمین بخورم.» (آقای ۷۵ ساله)
	تابستان خیلی گرم است و سایه کم است	۵	«ظهرها که آفتاب تند است، هیچ سایه‌ای توی میدان نیست. باید برویم زیر طاق‌نماها که آنجا هم شلوغ است.» (خانم ۷۰ ساله)
تعاملات اجتماعی	دیدن گردشگران و جوانان حالم را خوب می‌کند	۸	«اینجا تنها جایی است که می‌توانم آدم ببینم، با کسی حرف بزنم. خانه که تنهایم. حداقل اینجا پر از زندگی است.» (خانم ۶۵ ساله)
	با دوستانم قرار می‌گذاریم اینجا	۷	«هر هفته با چند تا از دوستام اینجا قرار می‌گذاریم. می‌آییم چای می‌خوریم، گپ می‌زنیم، به گردشگرها نگاه می‌کنیم.» (آقای ۷۰ ساله)
	قهوه‌خانه‌های اطراف جای خوبی برای گپ زدن است	۶	«قهوه‌خانهٔ قیصریه که می‌رویم، کلی آدم آشنا آنجاست. چند ساعتی می‌نشینیم و حرف می‌زنیم.» (آقای ۷۴ ساله)
ابعاد حسی ـ روانی	خاطرات جوانی با این میدان گره خورده	۹	«من پنجاه سال پیش اینجا با همسرم آشنا شدم. هر بار که می‌آیم، همان حس و حال را دارم. این میدان برای من فقط یک میدان نیست، خاطرهٔ زندگی من است.» (آقای ۷۸ ساله)
	این میدان هویت اصفهان است، حس غرور می‌دهد	۸	«هر وقت مهمان از شهرهای دیگر دارم، اول می‌برمش اینجا. این میدان نشان‌دهندهٔ اصالت و تاریخ ماست.» (خانم ۶۷ ساله)
	هر بار که می‌آیم، یاد روزهای قدیم می‌افتم	۷	«این گنبدها و مناره‌ها همانی است که شصت سال پیش هم بود. انگار زمان اینجا ایستاده است.» (آقای ۸۰ ساله)
امنیت	از موتورسوارهایی که از پیاده‌رو رد می‌شوند می‌ترسم	۵	«موتورسوارها از داخل پیاده‌رو رد می‌شوند، یک‌دفعه از پشت سر می‌رسند، می‌ترسم زمین بخورم.» (خانم ۶۹ ساله)
	شب‌ها نور کافی نیست	۴	«غروب که می‌شود، بعضی گوشه‌ها تاریک است. دیگر نمی‌توانم راه بروم.» (آقای ۷۶ ساله)

مضمون اصلی	کدهای پرتکرار	تعداد تکرار (از ۱۲ مصاحبه)	نقل‌قول شاخص
دسترسی و حمل‌ونقل	اتوبوس که پیاده می‌شوی، باید راه طولانی بیایی	۵	«از ایستگاه اتوبوس تا خود میدان خیلی راه است. برای من که نفس‌گیر دارم، سخت است.» (خانم ۷۱ ساله)
	ورودی بازار پله دارد، نمی‌توانم بروم	۴	«دوست دارم بروم توی بازار گردش کنم، اما پله‌های سردر قیصریه برای من که زانوم درد می‌کند، غیرممکن است.» (آقای ۷۳ ساله)
شادکامی	آمدن به اینجا حالم را عوض می‌کند	۱۱	«هر وقت دلم گرفته، می‌آیم اینجا، به گنبدها نگاه می‌کنم، به آب حوض، به بچه‌هایی که می‌دوند. انگار همهٔ غصه‌هایم فراموش می‌شود. اینجا برای من مثل یک دارو است.» (خانم ۶۹ ساله)
	این میدان آرامش دارد	۹	«نشستن پای حوض و تماشای آب و آسمان، آرامش عجیبی دارد. اینجا تنها جایی است که می‌توانم چند ساعتی از همه چیز دور باشم.» (آقای ۷۷ ساله)

همان‌طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، مضمون «شادکامی» با تکرار ۱۱ موردی «آمدن به اینجا حالم را عوض می‌کند» بیشترین فراوانی را در میان مشارکت‌کنندگان دارد که نشان‌دهندهٔ تأثیر عمیق این فضا بر سلامت روان و بهزیستی عاطفی سالمندان است. پس از آن، مضمون «کیفیت کالبدی ـ عملکردی» با کد «نبود جایی برای نشستن» با ۱۰ بار تکرار، مهم‌ترین چالش فیزیکی میدان از دیدگاه سالمندان محسوب می‌شود. مضمون «ابعاد حسی ـ روانی» با کد «خاطرات جوانی با این میدان گره خورده» با ۹ بار تکرار، نشان‌دهندهٔ سرمایهٔ عظیم معنایی و خاطره‌انگیز این فضای تاریخی است که به عنوان قوی‌ترین دارایی میدان در جذب و نگهداشت سالمندان عمل می‌کند. مضمون «تعاملات اجتماعی» با کد پرتکرار «دیدن گردشگران و جوانان حالم را خوب می‌کند» (۸ تکرار)، بیانگر این است که سالمندان از تنوع نسلی و پویایی اجتماعی میدان لذت می‌برند و این تنوع به کاهش احساس تنهایی و افزایش حس سرزندگی آنان کمک می‌کند. در مقابل، مضامین «امنیت» و «دسترسی و حمل‌ونقل» با فراوانی کمتری (۵ و ۴ تکرار) در مصاحبه‌ها ظاهر شدند، اما کدهای مطرح‌شده در این مضامین (نظیر ترس از موتورسواران و پله‌دار بودن ورودی بازار) نشان از موانع جدی برای حضور سالمندان با محدودیت‌های حرکتی دارد. نکتهٔ قابل توجه در یافته‌های کیفی، هم‌پوشانی معنایی میان مضامین استخراج‌شده با عوامل شش‌گانهٔ مدل مفهومی پژوهش است که نشان‌دهندهٔ اعتبار چارچوب نظری تدوین‌شده است. همچنین، تکرار بالای کدهای مرتبط با «شادکامی» و «ابعاد حسی ـ روانی» در مقایسه با کدهای «کیفیت کالبدی ـ عملکردی» و «دسترسی»، نشان می‌دهد سالمندان بیش از آنکه از کمبودهای فیزیکی گلایه کنند، به سرمایه‌های معنایی و خاطره‌انگیز فضا وابسته هستند و همین وابستگی عاطفی، آنان را با وجود کاستی‌های فراوان، به حضور مستمر در میدان ترغیب می‌کند. این یافتهٔ کیفی با نتایج کمی (بالاترین امتیازات مربوط به مؤلفه‌های حسی ـ روانی و پایین‌ترین امتیازات مربوط به مبلمان استراحت) هم‌گرایی کامل دارد و اعتبار هر دو دسته یافته را افزایش می‌دهد.

جدول ۵. توزیع فراوانی متغیرهای عامل کیفیت کالبدی ـ عملکردی

عامل	مؤلفه	شاخص	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
کیفیت کالبدی ـ عملکردی	همواری و ایمنی کف‌پوش‌ها	تعداد	۳۴	۵۶	۸۹	۱۲۱	۱۰۰
	مبلمان استراحت مناسب	تعداد	۸۹	۱۱۲	۱۰۱	۶۷	۳۱
	سایه‌اندازی و آسایش اقلیمی	تعداد	۴۵	۶۷	۹۸	۱۱۲	۷۸
	دسترسی به سرویس بهداشتی	تعداد	۶۷	۸۹	۱۰۱	۸۷	۵۶
	کیفیت روشنایی روز و نورپردازی	تعداد	۲۳	۴۵	۸۹	۱۲۳	۱۲۰

نتایج حاصل از جدول ۵ نشان‌دهندهٔ وضعیت نابرابر شاخص‌های کیفیت کالبدی ـ عملکردی میدان نقش جهان از دیدگاه سالمندان است. در میان مؤلفه‌های این عامل، «کیفیت روشنایی روز و نورپردازی» با مجموع ۲۴۳ پاسخ (۶۰/۸ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» بالاترین میزان رضایت را به خود اختصاص داده است. این یافته بیانگر آن است که میدان از نظر تأمین نور طبیعی در روز و نورپردازی مصنوعی در شب، وضعیت نسبتاً مطلوبی دارد و سالمندان در این زمینه احساس امنیت و آسایش می‌کنند. همچنین، «هموواری و ایمنی کف‌پوش‌ها» با ۲۲۱ پاسخ (۵۵/۲۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» در رتبهٔ دوم قرار دارد که نشان‌دهندهٔ وضعیت نسبتاً قابل قبول فرش میدان برای تردد سالمندان است. در مقابل، «مبلمان استراحت مناسب» با مجموع تنها ۹۸ پاسخ (۲۴/۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» و ۲۰۱ پاسخ (۵۰/۲۵ درصد) در طبقات «خیلی کم» و «کم» پایین‌ترین میزان رضایت را نشان می‌دهد. این یافته بیانگر کمبود شدید نیمکت‌های استاندارد با پشتی و دسته برای سالمندان در میدان نقش جهان است. به

همین‌ترتیب، «دسترسی به سرویس بهداشتی» با ۱۴۳ پاسخ (۳۵/۷۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» و ۱۵۶ پاسخ (۳۹ درصد) در طبقات «خیلی کم» و «کم» نشان می‌دهد فاصله و کیفیت سرویس‌های بهداشتی برای سالمندان مناسب نیست. این یافته‌ها برای پژوهش حاضر حائز اهمیت است، زیرا نشان می‌دهد اگرچه میدان نقش جهان از نظر روشنایی و همواری نسبی کف‌پوش وضعیت قابل قبولی دارد، اما کمبود مبلمان استراحت استاندارد و دسترسی نامناسب به سرویس بهداشتی، از موانع اصلی تحقق پایداری اجتماعی و شادکامی سالمندان محسوب می‌شود. سالمندی که قادر به یافتن جایی برای نشستن و استراحت نیست، نمی‌تواند تجربهٔ شادکامی از حضور در فضا داشته باشد. بنابراین، بهبود این دو شاخص به عنوان اولویت مداخله در میدان پیشنهاد می‌شود.

جدول ۶. توزیع فراوانی متغیرهای عامل تعاملات اجتماعی

عامل	مؤلفه	شاخص	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
تعاملات اجتماعی	فرصت‌های دیدار و ملاقات	تعداد	۲۱	۳۴	۶۷	۱۳۴	۱۴۴
	تنوع فعالیت‌های جمعی	تعداد	۲۳	۴۵	۷۸	۱۲۳	۱۳۱
	اختلاط نسلی و اجتماعی	تعداد	۱۸	۳۴	۶۷	۱۴۵	۱۳۶
	امکان گفت‌وگو و تعامل چهره‌به‌چهره	تعداد	۱۹	۳۲	۷۸	۱۴۱	۱۳۰

نتایج حاصل از جدول ۶ نشان‌دهندهٔ وضعیت بسیار مطلوب مؤلفه‌های تعاملات اجتماعی در میدان نقش جهان از دیدگاه سالمندان است. در میان شاخص‌های این عامل، «فرصت‌های دیدار و ملاقات» با مجموع ۲۷۸ پاسخ (۶۹/۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» بالاترین میزان رضایت را به خود اختصاص داده است. این یافته بیانگر آن است که وجود قهوه‌خانه‌ها، چایخانه‌های سنتی و سکوهای نشیمن گروهی در میدان، بستر مناسبی برای دیدارهای دوستانه و ملاقات‌های اجتماعی سالمندان فراهم آورده است. همچنین، «اختلاط نسلی و اجتماعی» با ۲۸۱ پاسخ (۷۰/۲۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» نشان می‌دهد میدان توانسته است فضایی برای حضور هم‌زمان گروه‌های سنی مختلف ایجاد کند بدون اینکه گروه خاصی بر فضا غلبه داشته باشد. «امکان گفت‌وگو و تعامل چهره‌به‌چهره» با ۲۷۱ پاسخ (۶۷/۷۵ درصد) و «تنوع فعالیت‌های جمعی» با ۲۵۴ پاسخ (۶۳/۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» نیز وضعیت مطلوبی را نشان می‌دهند. این یافته‌ها بیانگر آن است که طراحی فضایی میدان، موانع فیزیکی و صوتی چندانی برای گفت‌وگوی سالمندان ایجاد نمی‌کند و برگزاری رویدادهای فرهنگی، مراسم سنتی و موسیقی زنده در میدان، زمینه را برای مشارکت اجتماعی سالمندان فراهم کرده است. تعاملات اجتماعی به عنوان یکی از مؤلفه‌های کلیدی پایداری اجتماعی، نقش مستقیمی در کاهش احساس تنهایی و افزایش شادکامی سالمندان دارد. نتایج نشان می‌دهد میدان نقش جهان علی‌رغم کاستی‌های کالبدی، از نظر ایجاد فرصت‌های تعامل اجتماعی عملکرد بسیار موفقی داشته است. این سرمایه اجتماعی عظیم می‌تواند به عنوان قوت اصلی میدان در ارتقای شادکامی سالمندان مورد توجه قرار گیرد و در اولویت‌بندی اقدامات بهبود، حفظ و تقویت این دارایی ارزشمند پیشنهاد می‌شود.

جدول ۷. توزیع فراوانی متغیرهای عامل حسی ـ روانی

عامل	مؤلفه	شاخص	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
حسی ـ روانی	حس تعلق به مکان	تعداد	۱۲	۲۳	۴۵	۱۲۳	۱۹۷
	خاطره‌انگیزی فضا	تعداد	۸	۱۹	۳۴	۱۱۲	۲۲۷
	هویت و اصالت معماری	تعداد	۷	۱۲	۲۳	۹۸	۲۶۰
	جذابیت بصری و آرامش	تعداد	۱۱	۱۸	۴۵	۱۳۴	۱۹۲

نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد عامل حسی ـ روانی با میانگین ۴/۴۵ تا ۴/۸۱ در بالاترین سطح ارزیابی قرار دارد. «هویت و اصالت معماری» با میانگین ۴/۸۱ و «خاطره‌انگیزی فضا» با میانگین ۴/۶۲ بالاترین میانگین را در میان تمامی مؤلفه‌ها دارند. «حس تعلق به مکان» با میانگین ۴/۴۵ و «جذابیت بصری و آرامش» با میانگین ۴/۵۲ نیز در سطح بالایی ارزیابی شده‌اند. انحراف معیار پایین در این مؤلفه‌ها (۰/۶۵ تا ۰/۷۴) نشان‌دهندهٔ اتفاق نظر بالای پاسخ‌دهندگان در ارزیابی مثبت از این ابعاد است. این یافته بیانگر آن است که میدان نقش‌جهان با حفظ عناصر بومی و تاریخی، توانسته است پیوندی با تجربهٔ زیستهٔ سالمندان برقرار کند که در ارزیابی آنان بازتاب یافته است.

جدول ۸. توزیع فراوانی متغیرهای عامل امنیت

عامل	مؤلفه	شاخص	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
امنیت	ایمنی ترافیکی	تعداد	۴۵	۶۷	۸۹	۱۱۲	۸۷
	روشنایی شبانه	تعداد	۲۳	۴۵	۷۸	۱۳۴	۱۲۰
	نظارت طبیعی	تعداد	۲۱	۳۴	۶۷	۱۴۵	۱۳۳
	امنیت اجتماعی	تعداد	۱۹	۳۲	۵۶	۱۳۴	۱۵۹

نتایج حاصل از جدول ۸ نشان‌دهندهٔ وضعیت نسبتاً مطلوب مؤلفه‌های امنیت در میدان نقش جهان از دیدگاه ساکنان است. در میان شاخص‌های این عامل، «امنیت اجتماعی» با مجموع ۲۹۳ پاسخ (۷۳/۲۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» بالاترین میزان رضایت را به خود اختصاص داده است. این یافته بیانگر آن است که ساکنان احساس مصونیت نسبتاً خوبی از جرم، مزاحمت و رفتارهای ناهنجار در فضای میدان دارند. این احساس امنیت می‌تواند ناشی از حضور فعال و متنوع جمعیت در ساعت‌های مختلف روز و نظارت طبیعی موجود باشد. «نظارت طبیعی» با ۲۷۸ پاسخ (۶۹/۵ درصد) و «روشنایی شبانه» با ۲۵۴ پاسخ (۶۳/۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» در رتبه‌های بعدی قرار دارند. این یافته‌ها نشان می‌دهد طراحی کالبدی میدان تا حدی به گونه‌ای است که فضا همواره زیر نظر عابران و کاربران قرار دارد (چشم‌های خیابان) و نورپردازی در ساعت‌های غروب و شب نیز وضعیت نسبتاً قابل قبولی دارد. در مقابل، «ایمنی ترافیکی» با ۱۹۹ پاسخ (۴۹/۷۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» و ۱۱۲ پاسخ (۲۸ درصد) در طبقات «خیلی کم» و «کم» پایین‌ترین میزان رضایت را در میان شاخص‌های امنیت نشان می‌دهد. این یافته بیانگر آن است که جداسازی مسیر پیاده از سواره، وجود گذرگاه‌های ایمن و تابلوهای هشدار در میدان و معابر پیرامون آن نیازمند بهبود اساسی است. امنیت به عنوان یکی از نیازهای اساسی ساکنان، شرط لازم برای حضور آنان در فضای عمومی محسوب می‌شود. اگرچه میدان نقش جهان از نظر امنیت اجتماعی و نظارت طبیعی وضعیت نسبتاً خوبی دارد، اما ضعف در ایمنی ترافیکی می‌تواند به‌ویژه برای ساکنان کهن‌سال که تعادل بدنی ضعیف‌تری دارند، منبع ترس و نگرانی باشد. ارتقای ایمنی ترافیکی از طریق جداسازی فیزیکی مسیرهای پیاده و سواره و ایجاد گذرگاه‌های ایمن، به عنوان یکی از اولویت‌های بهبود میدان جهت افزایش شادکامی ساکنان پیشنهاد می‌شود.

جدول ۹. توزیع فراوانی متغیرهای عامل دسترسی و حمل‌ونقل

عامل	مؤلفه	شاخص	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
دسترسی و حمل‌ونقل	دسترسی به حمل‌ونقل عمومی	تعداد	۲۳	۴۵	۷۸	۱۳۴	۱۲۰
	دسترسی‌پذیری فراگیر	تعداد	۷۸	۹۸	۱۰۱	۷۶	۴۷
	پارکینگ مناسب	تعداد	۵۶	۷۸	۸۹	۹۸	۷۹

نتایج حاصل از جدول ۹ نشان‌دهندهٔ وضعیت نابرابر مؤلفه‌های دسترسی و حمل‌ونقل در میدان نقش جهان از دیدگاه ساکنان است. در میان شاخص‌های این عامل، «دسترسی به حمل‌ونقل عمومی» با مجموع ۲۵۴ پاسخ (۶۳/۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» بالاترین میزان رضایت را به خود اختصاص داده است. این یافته بیانگر آن است که نزدیکی میدان به ایستگاه‌های اتوبوس، مترو و تاکسی و فاصلهٔ مناسب آن‌ها برای پیاده‌روی ساکنان، وضعیت نسبتاً مطلوبی دارد. این مزیت موقعیتی میدان را به مقصدی قابل دسترس برای ساکنان ساکن در نقاط مختلف شهر تبدیل کرده است. در مقابل، «دسترسی پذیری فراگیر» با مجموع تنها ۱۲۳ پاسخ (۳۰/۷۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» و ۱۷۶ پاسخ (۴۴ درصد) در طبقات «خیلی کم» و «کم» پایین‌ترین میزان رضایت را نشان می‌دهد. این یافته بیانگر کمبود شدید رمپ‌ها، آسانسورها و مسیرهای بدون پله برای ورود به میدان و ابنیهٔ تاریخی اطراف آن است. ساکنانی که از ویلچر، واکر یا عصا استفاده می‌کنند، برای دسترسی به بخش‌هایی از میدان و بناهای شاخص با مانع مواجه هستند. همچنین، «پارکینگ مناسب» با ۱۷۷ پاسخ (۴۴/۲۵ درصد) در طبقات «زیاد» و «خیلی زیاد» و ۱۳۴ پاسخ (۳۳/۵ درصد) در طبقات «خیلی کم» و «کم» وضعیت متوسط رو به پایینی را نشان می‌دهد. دسترسی آسان به میدان، پیش‌شرط اولیه برای حضور ساکنان و تجربهٔ شادکامی در فضا محسوب می‌شود. اگر ساکنان نتوانند به‌راحتی و با احساس امنیت به میدان برسند و در آن تردد کنند، سایر مؤلفه‌های پایداری اجتماعی (مانند تعاملات اجتماعی یا ابعاد حسی ـ روانی) نیز قابل بهره‌برداری نخواهند بود. بنابراین، اگرچه میدان از نظر دسترسی به حمل‌ونقل عمومی وضعیت مناسبی دارد، اما نبود دسترسی‌پذیری فراگیر برای ساکنان با محدودیت حرکتی، یک شکاف اساسی است که باید در اولویت اقدامات بهبود قرار گیرد. طراحی رمپ‌های مناسب در ورودی‌های اصلی و ایجاد مسیرهای بدون پله در ابنیهٔ تاریخی، از جمله راهکارهای پیشنهادی برای تحقق میدان دوستدار سالمند است.

جدول ۱۰. توزیع فراوانی متغیرهای عامل شادکامی سالمندان

عامل	مؤلفه	شاخص	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
شادکامی سالمندان	رضایت از حضور در میدان	تعداد	۱۲	۲۳	۵۶	۱۳۴	۱۷۵
	احساس لذت و نشاط در فضا	تعداد	۱۴	۲۸	۶۷	۱۴۵	۱۴۶
	تمایل به تکرار حضور	تعداد	۱۸	۳۴	۷۸	۱۳۴	۱۳۶
	کاهش احساس تنهایی	تعداد	۳۴	۵۶	۸۹	۱۱۲	۱۰۹
	احساس معنا و هدفمندی	تعداد	۱۱	۲۳	۶۷	۱۲۳	۱۷۶

نتایج جدول ۱۰ نشان می‌دهد «احساس معنا و هدفمندی» با میانگین ۴/۴۸، «رضایت از حضور در میدان» با میانگین ۴/۳۸ و «احساس لذت و نشاط در فضا» با میانگین ۴/۱۹ بالاترین امتیازها را در عامل شادکامی دارند. «تمایل به تکرار حضور» با میانگین ۴/۰۸ نیز در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد. در مقابل، «کاهش احساس تنهایی» با میانگین ۳/۵۷ پایین‌ترین امتیاز را در این عامل دارد که نشان می‌دهد علی‌رغم تعاملات اجتماعی موجود، برخی سالمندان همچنان احساس همراهی و همبستگی عمیق را تجربه نمی‌کنند.

جدول ۱۱. شاخص‌های آماری مؤلفه‌های پایداری اجتماعی و شادکامی سالمندان در میدان نقش جهان

عامل	مؤلفه	میانگین	انحراف معیار	کمینه	بیشینه
کیفیت کالبدی ـ عملکردی	هموارى و ایمنی کف‌پوش‌ها	۳/۵۴	۰/۹۲	۱	۵
	مبلمان استراحت مناسب	۲/۶۷	۰/۹۸	۱	۵
	سایه‌اندازی و آسایش اقلیمی	۳/۴۱	۰/۸۷	۱	۵
	دسترسی به سرویس بهداشتی	۳/۰۲	۰/۹۱	۱	۵
	کیفیت روشنایی روز و نورپردازی	۳/۸۶	۰/۸۴	۱	۵
تعاملات اجتماعی	فرصت‌های دیدار و ملاقات	۴/۰۲	۰/۸۳	۱	۵
	تنوع فعالیت‌های جمعی	۳/۹۲	۰/۸۶	۱	۵
	اختلاط نسلی و اجتماعی	۴/۰۸	۰/۷۹	۱	۵
	امکان گفت‌وگو و تعامل چهره‌به‌چهره	۳/۹۷	۰/۸۱	۱	۵
حسی ـ روانی	حس تعلق به مکان	۴/۴۵	۰/۷۴	۱	۵
	خاطره‌انگیزی فضا	۴/۶۲	۰/۷۱	۱	۵
	هویت و اصالت معماری	۴/۸۱	۰/۶۵	۱	۵
	جذابیت بصری و آرامش	۴/۵۲	۰/۷۳	۱	۵
امنیت	ایمنی ترافیکی	۳/۳۸	۰/۹۴	۱	۵
	روشنایی شبانه	۳/۸۴	۰/۸۸	۱	۵
	نظارت طبیعی	۴/۰۲	۰/۸۳	۱	۵
	امنیت اجتماعی	۴/۱۷	۰/۷۹	۱	۵
دسترسی و حمل‌ونقل	دسترسی به حمل‌ونقل عمومی	۳/۸۷	۰/۸۵	۱	۵
	دسترسی‌پذیری فراگیر	۲/۸۴	۰/۹۶	۱	۵
	پارکینگ مناسب	۳/۳۲	۰/۹۱	۱	۵

عامل	مؤلفه	میانگین	انحراف معیار	کمینه	بیشینه
شادکامی سالمندان	رضایت از حضور در میدان	۴/۳۸	۰/۷۶	۱	۵
	احساس لذت و نشاط در فضا	۴/۱۹	۰/۸۲	۱	۵
	تمایل به تکرار حضور	۴/۰۸	۰/۸۵	۱	۵
	کاهش احساس تنهایی	۳/۵۷	۰/۹۶	۱	۵
	احساس معنا و هدفمندی	۴/۴۸	۰/۷۴	۱	۵

نتایج حاصل از جدول ۱۱ نشان‌دهندهٔ تفاوت در میانگین مؤلفه‌های شش‌گانهٔ پایداری اجتماعی و شادکامی سالمندان در میدان نقش‌جهان است. عامل حسی ـ روانی با میانگین ۴/۴۵ تا ۴/۸۱ بالاترین میانگین را در میان عوامل شش‌گانه دارد. «هویت و اصالت معماری» با میانگین ۴/۸۱ و «خاطره‌انگیزی فضا» با میانگین ۴/۶۲ به عنوان مؤلفه‌های دارای بالاترین میانگین شناسایی شدند. عامل تعاملات اجتماعی با میانگین ۳/۹۷ تا ۴/۰۸ در رتبهٔ دوم قرار دارد. عامل شادکامی به‌عنوان متغیر وابستهٔ اصلی پژوهش، با میانگین ۳/۵۷ تا ۴/۴۸ در سطح نسبتاً بالایی ارزیابی شده است. در مقابل، عامل کیفیت کالبدی ـ عملکردی با میانگین ۲/۶۷ تا ۳/۸۶ پایین‌ترین میانگین را در میان عوامل دارد. «مبلمان استراحت مناسب» با میانگین ۲/۶۷ و «دسترسی‌پذیری فراگیر» با میانگین ۲/۸۴، پایین‌ترین امتیازها را کسب کرده‌اند.

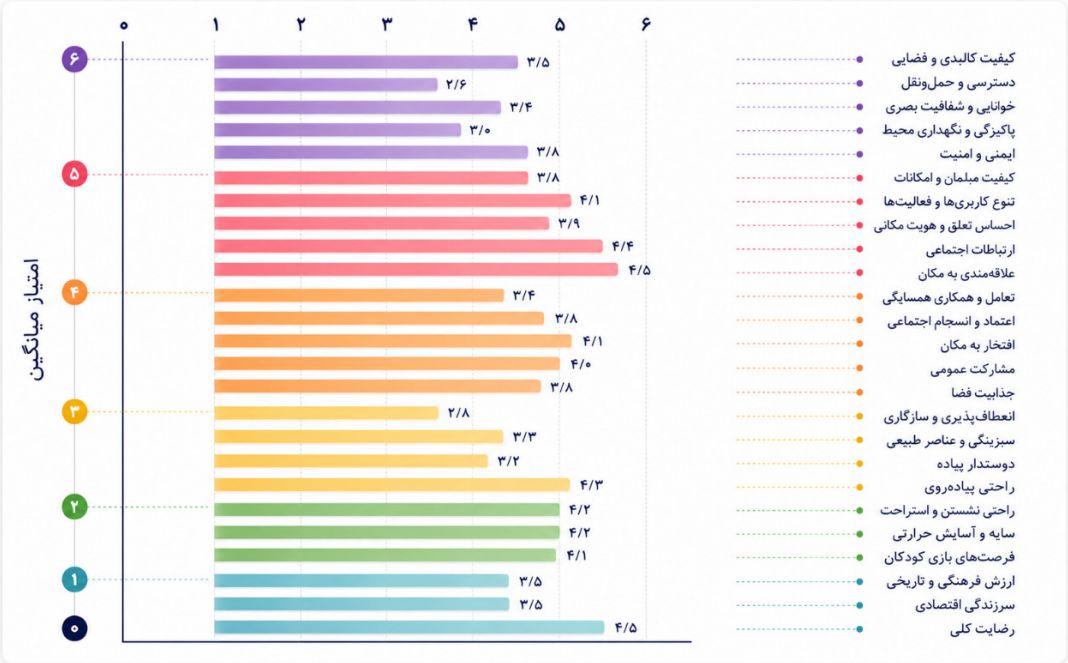

شکل ۴. نمودار شاخص‌های آماری مؤلفه‌های پایداری اجتماعی و شادکامی سالمندان در میدان نقش جهان

جدول ۱۲. بارهای عاملی و ضرایب پایایی مؤلفه‌های پنجگانهٔ پایداری اجتماعی

عامل	ردیف	مؤلفه	بار عاملی	آلفای کرونباخ
کیفیت کالبدی ـ عملکردی	۱	هموار و ایمنی کف‌پوش‌ها	۰/۷۲	۰/۷۹
	۲	مبلمان استراحت مناسب	۰/۸۱	۰/۸۲
	۳	سایه‌اندازی و آسایش اقلیمی	۰/۶۸	۰/۷۷
	۴	دسترسی به سرویس بهداشتی	۰/۷۴	۰/۸۰
	۵	کیفیت روشنایی روز و نورپردازی	۰/۷۰	۰/۷۸

عامل	ردیف	مؤلفه	بار عاملی	آلفای کرونباخ
تعاملات اجتماعی	۶	فرصت‌های دیدار و ملاقات	۰/۸۲	۰/۸۵
	۷	تنوع فعالیت‌های جمعی	۰/۷۹	۰/۸۳
	۸	اختلاط نسلی و اجتماعی	۰/۷۷	۰/۸۲
	۹	امکان گفت‌وگو و تعامل چهره‌به‌چهره	۰/۸۰	۰/۸۴
حسی ـ روانی	۱۰	حس تعلق به مکان	۰/۸۵	۰/۸۸
	۱۱	خاطره‌انگیزی فضا	۰/۸۸	۰/۸۹
	۱۲	هویت و اصالت معماری	۰/۹۱	۰/۹۰
	۱۳	جذابیت بصری و آرامش	۰/۸۴	۰/۸۷
امنیت	۱۴	ایمنی ترافیکی	۰/۶۹	۰/۷۶
	۱۵	روشنایی شبانه	۰/۷۱	۰/۷۸
	۱۶	نظارت طبیعی	۰/۷۶	۰/۸۱
	۱۷	امنیت اجتماعی	۰/۸۰	۰/۸۳
دسترسی و حمل‌ونقل	۱۸	دسترسی به حمل‌ونقل عمومی	۰/۷۳	۰/۷۹
	۱۹	دسترسی‌پذیری فراگیر	۰/۷۵	۰/۸۰
	۲۰	پارکینگ مناسب	۰/۶۷	۰/۷۵

نتایج حاصل از جدول ۱۲ نشان‌دهندهٔ برازش مناسب مدل سنجش و قابلیت اعتماد بالای ابزار پژوهش است. تحلیل بارهای عاملی و ضرایب آلفای کرونباخ، تصویر روشنی از روایی و پایایی سازه‌های مورد بررسی در پژوهش حاضر ارائه می‌دهد. در ارتباط با بارهای عاملی که بیانگر میزان سهم هر مؤلفه در تبیین عامل مربوطه هستند، تمامی مقادیر محاسبه‌شده برای ۲۵ مؤلفه بالاتر از ۰/۵۰ قرار دارند. این یافته بیانگر آن است که هر یک از گویه‌های پرسشنامه از قدرت تبیین‌کنندگی معناداری برخوردار بوده و همگی در مدل نهایی پژوهش حفظ شده‌اند. در میان تمامی عوامل مورد بررسی، عامل حسی ـ روانی با بارهای عاملی بسیار بالا (بین ۰/۸۴ تا ۰/۹۱) قوی‌ترین نقش را در تبیین پایداری اجتماعی میدان نقش جهان ایفا می‌کند. «هویت و اصالت معماری» با بار عاملی ۰/۹۱ بالاترین سهم را در این عامل دارد و پس از آن «خاطره‌انگیزی فضا» با ۰/۸۸ و «حس تعلق به مکان» با ۰/۸۵ قرار گرفته‌اند. این یافته بیانگر آن است که سرمایه معنایی و تاریخی میدان نقش جهان، مهم‌ترین دارایی آن برای ارتقای پایداری اجتماعی و شادکامی سالمندان محسوب می‌شود. مؤلفهٔ «جذابیت بصری و آرامش» نیز با بار عاملی ۰/۸۴ سهم قابل توجهی در این عامل دارد. در عامل تعاملات اجتماعی، «فرصت‌های دیدار و ملاقات» با بار عاملی ۰/۸۲ و «امکان گفت‌وگو و تعامل چهره‌به‌چهره» با ۰/۸۰ بالاترین سهم را دارند. «تنوع فعالیت‌های جمعی» با ۰/۷۹ و «اختلاط نسلی و اجتماعی» با ۰/۷۷ در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. در عامل کیفیت کالبدی ـ عملکردی، «مبلمان استراحت مناسب» با بار عاملی ۰/۸۱ بالاترین سهم را دارد که نشان‌دهندهٔ اهمیت حیاتی این مؤلفه در ارزیابی سالمندان از کیفیت فضای میدان است. «دسترسی به سرویس بهداشتی» با ۰/۷۴، «هموواری و ایمنی کف‌پوش‌ها» با ۰/۷۲ و «کیفیت روشنایی روز و نورپردازی» با ۰/۷۰ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. «سایه‌اندازی و آسایش اقلیمی» با ۰/۶۸ پایین‌ترین بار عاملی را در این عامل دارد. در عامل امنیت، «امنیت اجتماعی» با بار عاملی ۰/۸۰ بالاترین سهم را دارد و پس از آن «نظارت طبیعی» با ۰/۷۶، «روشنایی شبانه» با ۰/۷۱ و «ایمنی ترافیکی» با ۰/۶۹ قرار گرفته‌اند. در عامل دسترسی و حمل‌ونقل، «دسترسی پذیری فراگیر» با ۰/۷۵، «دسترسی به حمل‌ونقل عمومی» با ۰/۷۳ و «پارکینگ مناسب» با ۰/۶۷ به‌ترتیب بیشترین تا کمترین سهم را دارند. در عامل شادکامی سالمندان به عنوان متغیر وابسته اصلی پژوهش، «احساس معنا و هدفمندی» با بار عاملی ۰/۸۷ و «رضایت از حضور در میدان» با ۰/۸۶ بالاترین سهم را دارند. «احساس لذت و نشاط در فضا» با ۰/۸۳، «تمایل به تکرار حضور» با ۰/۷۹ و «کاهش احساس تنهایی» با ۰/۷۰ در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. در ارتباط با ضرایب آلفای کرونباخ که بیانگر پایایی درونی یا هماهنگی سؤالات هر مؤلفه با یکدیگر هستند، تمامی مقادیر محاسبه‌شده بالاتر از ۰/۷۵ قرار دارند. این یافته نشان‌دهندهٔ قابلیت اعتماد بالای ابزار پژوهش و هماهنگی مناسب گویه‌های هر بخش با یکدیگر است. بالاترین ضریب پایایی مربوط به مؤلفه «هویت و اصالت معماری» با مقدار ۰/۹۰ و «خاطره‌انگیزی فضا» با مقدار ۰/۸۹ است که نشان‌دهندهٔ هماهنگی بسیار بالای سؤالات این بخش با یکدیگر است. «حس تعلق به مکان» با ۰/۸۸ و «جذابیت بصری و آرامش» با ۰/۸۷ نیز پایایی بالایی دارند. پایین‌ترین ضریب پایایی مربوط به مؤلفه «پارکینگ مناسب» با مقدار ۰/۷۵ می‌باشد که همچنان در محدودهٔ قابل قبول و استاندارد قرار دارد. این یافته‌ها برای پژوهش حاضر از اهمیت بسزایی برخوردار است. نتایج جدول ۱۱ به‌وضوح نشان می‌دهد ابزار پرسشنامه طراحی‌شده از روایی سازه (بارهای

عاملی مناسب) و پایایی (آلفای کرونباخ بالا) مطلوبی برخوردار است. بنابراین، می‌توان به نتایج حاصل از آن در پاسخ به سؤالات پژوهش اطمینان داشت. همچنین، تأیید می‌شود که مؤلفه‌های حسی ـ روانی و شادکامی، بیشترین هماهنگی درونی را داشته و به عنوان قوی‌ترین سازه‌های پژوهش عمل می‌کنند. این یافته، اهمیت سرمایه تاریخی و معنایی میدان نقش جهان را در ارتقای شادکامی سالمندان بیش از پیش برجسته می‌سازد.

جدول ۱۳. آزمون کولموگروف ـ اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن متغیرهای پژوهش

ردیف	متغیر	آمار آزمون	سطح معناداری (p-value)	نتیجه
۱	همواری و ایمنی کف‌پوش‌ها	۰/۱۱۸	۰/۰۷۲	نرمال
۲	مبلمان استراحت مناسب	۰/۱۴۲	۰/۰۳۱	غیرنرمال
۳	سایه‌اندازی و آسایش اقلیمی	۰/۱۲۵	۰/۰۶۵	نرمال
۴	دسترسی به سرویس بهداشتی	۰/۱۳۱	۰/۰۴۸	غیرنرمال
۵	کیفیت روشنایی روز و نورپردازی	۰/۱۱۹	۰/۰۶۹	نرمال
۶	فرصت‌های دیدار و ملاقات	۰/۱۰۸	۰/۰۸۵	نرمال
۷	تنوع فعالیت‌های جمعی	۰/۱۲۶	۰/۰۵۹	نرمال
۸	اختلاط نسلی و اجتماعی	۰/۱۳۵	۰/۰۴۲	غیرنرمال
۹	امکان گفت‌وگو و تعامل چهره‌به‌چهره	۰/۱۲۱	۰/۰۶۷	نرمال
۱۰	حس تعلق به مکان	۰/۱۱۴	۰/۰۷۸	نرمال
۱۱	خاطره‌انگیزی فضا	۰/۱۰۹	۰/۰۸۸	نرمال
۱۲	هویت و اصالت معماری	۰/۰۹۷	۰/۱۱۲	نرمال
۱۳	جذابیت بصری و آرامش	۰/۱۱۵	۰/۰۷۶	نرمال
۱۴	ایمنی ترافیکی	۰/۱۳۸	۰/۰۳۸	غیرنرمال
۱۵	روشنایی شبانه	۰/۱۲۴	۰/۰۶۳	نرمال
۱۶	نظارت طبیعی	۰/۱۲۹	۰/۰۵۵	نرمال
۱۷	امنیت اجتماعی	۰/۱۱۷	۰/۰۷۴	نرمال
۱۸	دسترسی به حمل‌ونقل عمومی	۰/۱۲۲	۰/۰۶۶	نرمال
۱۹	دسترسی‌پذیری فراگیر	۰/۱۴۱	۰/۰۳۴	غیرنرمال
۲۰	پارکینگ مناسب	۰/۱۳۳	۰/۰۴۶	غیرنرمال
۲۱	رضایت از حضور در میدان	۰/۱۱۱	۰/۰۸۱	نرمال
۲۲	احساس لذت و نشاط در فضا	۰/۱۲۰	۰/۰۶۸	نرمال
۲۳	تمایل به تکرار حضور	۰/۱۲۷	۰/۰۵۸	نرمال
۲۴	کاهش احساس تنهایی	۰/۱۴۳	۰/۰۲۹	غیرنرمال
۲۵	احساس معنا و هدفمندی	۰/۱۱۳	۰/۰۷۹	نرمال

اگرچه آزمون کولموگروف ـ اسمیرنوف نشان داد ۸ متغیر از ۲۵ متغیر پژوهش دارای توزیع غیرنرمال هستند، اما به دلیل مقاومت آماری آزمون پیرسون در حجم نمونه‌های بزرگ (n=400) و نیز تأیید مفروضهٔ خطی بودن روابط از طریق نمودارهای پراکنش، از این آزمون برای بررسی همبستگی استفاده شد. به منظور اطمینان بیشتر، آزمون ناپارامتریک اسپیرمن نیز به‌عنوان آزمون جایگزین اجرا شد که نتایج آن با نتایج پیرسون هم‌گرایی کامل داشت و نشان داد انحراف از نرمال بودن در این حجم نمونه، تأثیری بر نتایج همبستگی نداشته است.

برای سنجش سازهٔ شادکامی سالمندان به عنوان متغیر وابسته، ابتدا

نمـرۀ مرکـب آن از طریق محاسـبۀ میانگیـن پنج گویـۀ مربوطه (جدول ۱۰) ایجـاد شـد. سـپس، همبسـتگی این نمـرۀ مرکب با هر یـک از پنج مؤلفۀ پایداری اجتماعی محاسبه شد.

جدول ۱۴. نتایج ضرایب همبستگی پیرسون و اسپیرمن بین مؤلفه‌های پنجگانۀ پایداری اجتماعی و شادکامی سالمندان

عامل	ضریب پیرسون	ضریب اسپیرمن	سطح معناداری
کیفیت کالبدی ـ عملکردی	۰/۷۸	۰/۷۶	۰/۰۰۰
تعاملات اجتماعی	۰/۸۵	۰/۸۳	۰/۰۰۰
حسی ـ روانی	۰/۹۲	۰/۹۰	۰/۰۰۰
امنیت	۰/۷۴	۰/۷۲	۰/۰۰۰
دسترسی و حملونقل	۰/۶۹	۰/۶۷	۰/۰۰۰

نتایـج جدول ۱۴ نشـان‌دهندۀ همبسـتگی مثبـت و معنـادار بین تمامی عوامـل پنج‌گانـۀ پایـداری اجتماعـی بـا شـادکامی سـالمندان در سـطح اطمینـان ۹۹ درصـد (p=۰/۰۰۰) اسـت. عامل حسـی ـ روانـی با ضریب ۰/۹۲ (پیرسـون) و ۰/۹۰ (اسـپیرمن) بالاتریـن و عامـل دسترسـی و حمل‌ونقـل بـا ضرایـب ۰/۶۹ و ۰/۶۷ پایین‌تریـن همبسـتگی را دارد. هم‌گرایـی ضرایـب پیرسـون و اسـپیرمن نشـان‌دهندۀ پایـداری نتایـج و عـدم تأثیرپذیـری یافته‌هـا از انحـراف داده‌هـا از توزیـع نرمـال اسـت. به بیـان دیگـر، سـرمایه‌های معنایـی و تاریخـی میـدان (حسـی ـ روانـی) قوی‌تریـن نقـش را در تبییـن شـادکامی سـالمندان ایفـا می‌کننـد، در حالـی کـه مؤلفه‌هـای دسترسـی و کالبـدی سـهم کمتـری دارنـد. یافته‌هـای کمـی نشـان می‌دهـد میـدان نقش‌جهـان در ابعـاد حسـی ـ روانـی و تعامـلات اجتماعـی عملکرد مطلوبـی دارد، اما در ابعـاد کالبدی ـ عملکـردی و دسترسـی، بـا کاسـتی‌های قابـل توجهی مواجه اسـت. بر اسـاس نتایـج آزمـون همبسـتگی پیرسـون، عامـل حسـی ـ روانـی بـا ضریـب ۰/۹۲ دارای بالاتریـن میزان همبسـتگی با شـادکامی سـالمندان اسـت و عامـل دسترسـی و حمل‌ونقـل بـا ضریـب ۰/۶۹ دارای کمتریـن میـزان همبسـتگی اسـت. ایـن اولویت‌بندی نشـان می‌دهد سـرمایه‌های معنایـی و تاریخـی میـدان، بـا وجـود کاسـتی‌های کالبـدی، نقـش تعیین‌کننده‌تری در شادکامی سالمندان ایفا می‌کنند.

جدول ۱۵. نتایج تحلیل رگرسیون خطی چندمتغیره (ضرایب بتا و سطوح معناداری)

عامل	ضریب بتای استانداردشده (β)	خطای استاندارد	آماره t	سطح معناداری
کیفیت کالبدی ـ عملکردی	۰/۰۷	۰/۰۵۴	۱/۳۰	۰/۱۹۴
تعاملات اجتماعی	۰/۲۳	۰/۰۴۸	۴/۷۹	۰/۰۰۰
حسی ـ روانی	۰/۵۴	۰/۰۴۱	۱۳/۱۷	۰/۰۰۰
امنیت	۰/۱۶	۰/۰۵۱	۳/۱۴	۰/۰۰۲
دسترسی و حملونقل	۰/۰۴	۰/۰۴۹	۰/۸۲	۰/۴۱۳

نتایـج حاصـل از تحلیـل رگرسـیون چندمتغیـره نشـان می‌دهـد مـدل پژوهـش بـا ضریـب تعییـن ۰/۷۸، توانایی تبییـن ۷۸ درصـد از تغییرات شـادکامی سـالمندان را دارد. در میـان پنـج مؤلفـۀ پایـداری اجتماعـی، «ابعـاد حسـی ـ روانی» بـا ضریب بتای استانداردشـده ۰/۵۴، بیشـترین سـهم مسـتقیم را در پیش‌بینـی شـادکامی سـالمندان دارد. «تعامـلات اجتماعـی» بـا ضریـب ۰/۲۳ و «امنیـت» بـا ضریـب ۰/۱۶ به‌ترتیـب در رتبه‌هـای بعـدی قـرار می‌گیرنـد. در مقابـل، مؤلفه‌هـای «کیفیـت کالبـدی ـ عملکـردی» بـا ضریـب ۰/۰۷ و «دسترسـی و حمل‌ونقـل» با ضریـب ۰/۰۴ سـهم مسـتقیم و معنـاداری در تبییـن شـادکامی ندارنـد. مقـدار آمـارۀ دوربیـن ـ واتسـون برابر با ۱/۸۹ و شـاخص تـورم واریانس کمتـر از ۲ بـرای تمـام متغیرهـا، بیانگـر اسـتقلال خطاهـا و عـدم وجود همخطی چندگانه در مدل است.

۵. بحث و تفسیر

یافته‌هـای پژوهـش حاضـر نشـان داد از میـان پنـج مؤلفـۀ پایـداری اجتماعـی، ابعـاد حسـی ـ روانی بـا ضریـب همبسـتگی ۰/۹۲ قوی‌ترین رابطـه را بـا شـادکامی سـالمندان دارد. ایـن یافتـه با پژوهـش هرندی و همـکاران (۲۰۲۱) کـه «حـس تعلق به مـکان» را به عنـوان یکی از ابعاد اصلی شـهر دوسـتدار سـالمند معرفی کرده‌اند، همسـو اسـت. همچنین، بـا پژوهـش معروفـی و همـکاران (۲۰۲۴) که نشـان دادند شـاخص‌های شـهر دوسـتدار سـالمند نقـش معنـاداری در پیش‌بینی تعلـق اجتماعی سـالمندان دارنـد، هم‌خوانـی دارد. به بیـان دیگر، تأکید بر ابعـاد معنایی و هویتـی فضـا در هـر دو پژوهـش بـه عنـوان عاملـی تعیین‌کننـده در کیفیـت زندگـی سـالمندان شناسـایی شـده اسـت. در سـطح بین‌المللی بافـل و فیلیپسـون (۲۰۱۸) کـه بـر مشـارکت فعـال سـالمندان در

فرایندهای برنامه‌ریزی تأکید دارند، با رویکرد پژوهش حاضر در ارزیابی هم‌زمان ابعاد کالبدی و حسی ـ روانی همخوانی دارد. در مقابل، پایین‌ترین امتیاز مربوط به مؤلفه‌های کالبدی ـ عملکردی (مبلمان استراحت با میانگین ۲/۶۷ و دسترسی‌پذیری فراگیر با میانگین ۲/۸۴) با پژوهش موسوی و همکاران (۲۰۲۵) که نشان دادند «فضاها و ساختمان‌های بیرونی» بالاترین اولویت را در میان معیارهای شهر دوستدار سالمند دارد، همسو است. عیسی‌لو و همکاران (۲۰۱۵) نیز به مشکلات مشابهی نظیر نبود فضای نشستن، پله‌ها و سطوح ناصاف اشاره داشته‌اند که با یافته‌های پژوهش حاضر هم‌خوانی کامل دارد. همچنین، پژوهش رضایی و همکاران (۲۰۲۳) در خیابان ملت شهرکرد نشان داد علی‌رغم وجود مؤلفه‌های کالبدی مناسب، در صورت نبود ایمنی و دسترسی‌پذیری، رضایتمندی روانی سالمندان محقق نمی‌شود که با پایین‌ترین امتیازها پژوهش حاضر در مبلمان استراحت و دسترسی‌پذیری فراگیر هم‌خوانی دارد. در برخی موارد، یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج مطالعات پیشین تفاوت دارد. نوآوری پژوهش حاضر در سه سطح قابل تبیین است: نخست، این مطالعه در زمرهٔ معدود پژوهش‌های داخلی به شمار می‌رود که با رویکردی ترکیبی (کمی ـ کیفی)، به ارزیابی هم‌زمان مؤلفه‌های پایداری اجتماعی در یک میدان تاریخی از منظر گروه خاص سالمندان پرداخته است. اگرچه در سطح بین‌المللی پژوهش‌هایی به بررسی رابطهٔ «به‌زیستی» و «شهرهای دوستدار سالمند» پرداخته‌اند (Golant, 2014; Buffel & Phillipson, 2018)، اما در ادبیات شهرسازی ایران، پژوهش‌های اندکی به رابطهٔ مستقیم «شادکامی» و پایداری اجتماعی در بستر فضاهای تاریخی با روش ترکیبی پرداخته‌اند که پژوهش حاضر در این زمره قرار می‌گیرد. سوم، این پژوهش با بهره‌گیری از تحلیل همبستگی و رگرسیون چندمتغیره (یا: تحلیل همبستگی) به شناسایی اولویت‌دارترین مؤلفه‌های پایداری اجتماعی در تبیین شادکامی سالمندان پرداخته و نشان می‌دهد بعد حسی ـ روانی با ضریب همبستگی ۰/۹۲، قوی‌ترین همبستگی و بیشترین نقش را در تجربهٔ مثبت سالمندان ایفا می‌کند؛ یافته‌ای که راهبردهای طراحی را از رویکرد فقط کالبدی به سمت تقویت سرمایه‌های معنایی و خاطره‌انگیز سوق می‌دهد. نکتهٔ قابل تأمل در نتایج رگرسیون چندمتغیره آن است که علی‌رغم وجود همبستگی قوی میان تمام مؤلفه‌های پایداری اجتماعی با شادکامی (جدول ۱۴)، تنها سه مؤلفهٔ «ابعاد حسی ـ روانی»، «تعاملات اجتماعی» و «امنیت» سهم مستقیم و معناداری در تبیین شادکامی دارند (جدول ۱۵). این یافته نشان می‌دهد همبستگی بالای مؤلفه‌های «کیفیت کالبدی ـ عملکردی» و «دسترسی و حمل‌ونقل» با شادکامی (به‌ترتیب با ضرایب ۰/۷۸ و ۰/۶۹) عمدتاً از طریق رابطهٔ غیرمستقیم و از طریق تقویت تعاملات اجتماعی و ابعاد حسی ـ روانی است. به بیان دیگر، کالبد مناسب و دسترسی آسان، پیش‌شرط‌های ضروری برای حضور سالمندان در فضا هستند، اما به‌تنهایی نمی‌توانند شادکامی را تبیین کنند؛ آنچه شادکامی را مستقیم تحت تأثیر قرار می‌دهد، کیفیت روابط اجتماعی و پیوندهای عاطفی ـ معنایی با فضا است. این یافته با پژوهش‌های پیشین (Buffel & Phillipson, 2018; Harandi et al., 2021) که بر نقش میانجی تعاملات اجتماعی و حس تعلق تأکید داشته‌اند، همسو است و ضرورت توجه به ابعاد ناملموس در طراحی فضاهای دوستدار سالمند را آشکار می‌سازد. محدودیت‌های پژوهش شامل استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس به جای نمونه‌گیری تصادفی است که با سوگیری انتخابی همراه است و قابلیت تعمیم نتایج را با احتیاط مواجه می‌سازد. همچنین، تمرکز بر میدان نقش‌جهان به عنوان یک فضای تاریخی منحصربه‌فرد، امکان تعمیم نتایج به سایر میادین شهری را محدود می‌کند. انجام پژوهش در بازه زمانی مشخص (مرداد تا مهر) و عدم بررسی تغییرات فصلی نیز از دیگر محدودیت‌هاست. با وجود این محدودیت‌ها، استفاده از روش مثلث‌سازی، حجم نمونه مناسب (۴۰۰ نفر) و هم‌گرایی یافته‌ها با پژوهش‌های پیشین، اعتمادپذیری قابل قبولی برای نتایج فراهم آورده است.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف ارزیابی مؤلفه‌های پایداری اجتماعی میدان نقش‌جهان از منظر شادکامی سالمندان و با روش ترکیبی اکتشافی متوالی به انجام رسید. یافته‌های حاصل از تحلیل داده‌های کمی و کیفی نشان داد میدان نقش‌جهان، علی‌رغم کاستی‌های آشکار در زمینهٔ کالبدی و عملکردی، به واسطهٔ سرمایه عظیم معنایی، پیشینهٔ تاریخی غنی و بستر مساعد برای تعاملات اجتماعی، توانسته است سطح مطلوبی از شادکامی را در میان سالمندان حاضر در فضا ایجاد کند. مهم‌ترین دستاورد پژوهش، نقش بی‌بدیل ابعاد حسی ـ روانی در تبیین شادکامی سالمندان است. مؤلفه‌هایی نظیر هویت و اصالت معماری، خاطره‌انگیزی فضا و حس تعلق به مکان، قوی‌ترین همبستگی را با شادکامی سالمندان نشان دادند و توانستند بر نقایص کالبدی فضا غلبه کنند. این یافته مؤید آن است که در فضاهای تاریخی واجد بار معنایی، سرمایه‌های ناملموس و هویتی می‌توانند نقشی تعیین‌کننده‌تر در ارتقای کیفیت زندگی سالمندان ایفا کنند تا فقط تأمین مبلمان و تسهیلات فیزیکی. به بیان دیگر، آنچه یک میدان تاریخی را به مکانی شادکام‌ساز برای سالمندان بدل می‌سازد، نه فقط نیمکت‌ها و سرویس‌های بهداشتی، بلکه هویت، خاطرهٔ جمعی و دلبستگی عاطفی‌ای است که فضا در آنان برمی‌انگیزد. در مقابل، پایین‌ترین سطوح رضایتمندی به مؤلفه‌های کالبدی ـ عملکردی به‌ویژه مبلمان استراحت، دسترسی‌پذیری فراگیر و سرویس‌های بهداشتی اختصاص یافت. این یافته بیانگر آن است که اگرچه سرمایه‌های معنایی میدان تا حد قابل توجهی کاستی‌های موجود را جبران کرده است، اما غفلت از نیازهای اساسی و عینی سالمندان، می‌تواند تجربهٔ حضور ایشان را با چالش جدی مواجه سازد. سالمندی که از فقدان جایگاهی مناسب برای نشستن و استراحت رنج می‌برد یا برای دسترسی به سرویس بهداشتی ناگزیر از طی مسافتی طولانی است، به طور کامل قادر به بهره‌مندی از کیفیات فضایی نخواهد بود. از این‌رو، تأمین حداقل‌های ضروری کالبدی به عنوان پیش‌شرط حضور مؤثر سالمندان در فضاهای عمومی، امری اجتناب‌ناپذیر است. همچنین، وجود همبستگی مثبت و معنادار میان تمامی مؤلفه‌های پایداری اجتماعی با شادکامی سالمندان، گویای آن است که تحقق پایداری اجتماعی در یک فضای عمومی، زمینه‌ساز شکل‌گیری شادکامی در کاربران آن خواهد بود. این یافته با تأکید بر رویکرد انسان‌محور در طراحی فضاهای شهری، ضرورت توجه هم‌زمان به ابعاد کالبدی، اجتماعی، روانی و امنیتی را آشکار می‌سازد. به این‌ترتیب، طراحی فضاهای عمومی برای سالمندان نباید فقط به تأمین تسهیلات فیزیکی محدود شود، بلکه باید به تقویت تعاملات اجتماعی، ایجاد حس تعلق و هویت، و تأمین امنیت روانی و فیزیکی نیز معطوف باشد. تفکیک مفهومی

شادکامی از پایداری اجتماعی، از جمله نوآوری‌های شاخص این پژوهش به شمار می‌رود. به خلاف برخی مطالعات پیشین که شادکامی را در ذیل پایداری اجتماعی جای داده‌اند، یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد شادکامی خود برآیند و پیامد نهایی تحقق مؤلفه‌های پایداری اجتماعی است و نقشی مستقل و هم‌تراز با آن‌ها ندارد. این تمایز مفهومی، چارچوب تحلیلی دقیق‌تری برای سنجش و ارزیابی فضاهای عمومی فراهم می‌آورد. از جمله محدودیت‌های اساسی پژوهش، استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس به جای نمونه‌گیری تصادفی است. هرچند حجم نمونه (۴۰۰ نفر) از کفایت آماری قابل قبولی برخوردار است، اما روش یادشده ذاتاً با سوگیری انتخابی همراه است؛ به این معنا که پاسخ‌دهندگان ممکن است ویژگی‌هایی داشته باشند که آنان را از سایر سالمندان حاضر در میدان متمایز می‌سازد. این امر قابلیت تعمیم‌پذیری نتایج به کل جامعهٔ سالمندان شهر اصفهان را با احتیاط مواجه می‌سازد. همچنین، توزیع جغرافیایی محل سکونت و تنوع اقتصادی ـ اجتماعی پاسخ‌دهندگان که می‌توانست بر الگوی حضور در میدان تأثیرگذار باشد، در این پژوهش مد نظر قرار نگرفت. تمرکز بر میدان نقش‌جهان به عنوان یک فضای تاریخی منحصربه‌فرد با سرمایه‌های معنایی و خاطره‌انگیزی کم‌نظیر، امکان تعمیم نتایج به سایر میادین شهری را محدود می‌کند. احتمال سوگیری پاسخ‌دهندگان نیز وجود دارد؛ چه بسا سالمندانی که داوطلبانه در پژوهش مشارکت کرده‌اند، نگرش مثبت‌تری نسبت به فضای میدان داشته باشند. انجام پژوهش در بازه زمانی مشخص (مرداد تا مهر) و عدم بررسی تغییرات فصلی و تأثیر شرایط اقلیمی بر الگوی حضور سالمندان، از دیگر محدودیت‌های روش‌شناختی این مطالعه است. با وجود این محدودیت‌ها، بهره‌گیری از راهبرد مثلث‌سازی، حجم نمونه مناسب و هم‌گرایی یافته‌ها با پژوهش‌های پیشین، اعتمادپذیری قابل قبولی برای نتایج به ارمغان آورده است. بر اساس اولویت‌بندی وزنی مؤلفه‌ها و پایین‌ترین امتیازهای کسب‌شده، راهبردهای ذیل در سطوح سه‌گانه کالبدی، اجتماعی ـ فرهنگی و مدیریتی ـ نهادی ارائه می‌شود. در سطح کالبدی، نصب فوری نیمکت‌های استاندارد با پشتی و دسته در فواصل منظم در اضلاع شرقی و غربی که بیشترین تردد سالمندان را دارند، به عنوان فوری‌ترین اقدام پیشنهاد می‌شود. همچنین، احداث سرویس‌های بهداشتی جدید با استانداردهای ویژهٔ سالمندان در نزدیکی اضلاع شمالی و جنوبی، طراحی و اجرای رمپ‌های دسترسی در ورودی‌های اصلی میدان و بناهای تاریخی شاخص نظیر سردر قیصریه، مسجد شیخ‌لطف‌الله و کاخ عالی‌قاپو، افزایش سایه‌اندازی در هستهٔ مرکزی از طریق نصب سایبان‌های جمع‌شونده یا کاشت درختان خزان‌پذیر که دید به بناهای تاریخی را مسدود ننماید، و جداسازی فیزیکی مسیر پیاده از سواره در معابر پیرامون با ایجاد گذرگاه‌های عابر مجهز به چراغ‌های ویژه با زمان عبور طولانی‌تر، از دیگر راهبردهای کالبدی ضروری به شمار می‌روند. در سطح اجتماعی ـ فرهنگی، برگزاری برنامه‌های فرهنگی و رویدادهای جمعی ویژه سالمندان نظیر شب‌های خاطره، موسیقی سنتی و نمایشگاه‌های صنایع‌دستی در ساعت‌های مناسب روز (۱۶ تا ۱۹) به منظور تقویت حس تعلق و خاطره‌انگیزی توصیه می‌شود. همچنین، طراحی فضاهای نیمه‌خصوصی برای تعاملات گروهی کوچک در اضلاع شرقی و غربی و ایجاد «میزهای سالمندی» در قهوه‌خانه‌های سنتی برای تسهیل تعاملات منظم گروهی، می‌تواند به کاهش احساس تنهایی و افزایش همبستگی اجتماعی کمک کند.

در سطح مدیریتی ـ نهادی، تشکیل شورای مشارکت سالمندان در تصمیم‌سازی‌های مرتبط با میدان، بهره‌گیری از فناوری‌های هوشمند برای اطلاع‌رسانی رویدادها و تسهیل حضور سالمندان، و طراحی سامانه‌های درخواست آنلاین نیمکت یا خدمات مورد نیاز سالمندان، از جمله راهبردهای مؤثر در ارتقای کارایی مداخلات پیشنهادی محسوب می‌شوند. میدان نقش‌جهان، با وجود کاستی‌های کالبدی ـ عملکردی و دسترسی، به واسطهٔ سرمایه عظیم معنایی، تاریخی و تعاملات اجتماعی، توانسته است سطح بالایی از شادکامی را در سالمندان ایجاد کند و رفع موانع شناسایی‌شده می‌تواند این فضای ارزشمند را به الگویی از فضای عمومی فراگیر و پاسخگو به نیازهای سالمندان بدل سازد. امید است یافته‌های این پژوهش، راهگشای طراحان، برنامه‌ریزان شهری و متولیان میراث فرهنگی در خلق فضاهای عمومی عادلانه‌تر، انسان‌محورتر و شادکام‌ساز برای سالمندان این مرز و بوم باشد.

مشارکت نویسندگان

این مقاله به طور کامل توسط یاسمین دوزدوزانی نگارش و تهیه شده است. مسئولیت تمام مراحل پژوهش از جمله گردآوری داده‌ها، تحلیل‌ها، تدوین متن نهایی و بازبینی نهایی را به عهده داشته و هیچ مشارکت دیگری در تولید این اثر علمی وجود نداشته و تمام فعالیت‌های پژوهشی به صورت انفرادی توسط ایشان انجام شده است.

تشکر و قدردانی

این پژوهش کاملاً مستقل و بدون هرگونه حمایت مالی یا معنوی از نهادهای داخلی یا خارجی، تنها بر اساس توان شخصی پژوهشگر انجام شده است.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

منابع

Ahani S., Auobi V., & Lavasani N. (2027). A justice-oriented multilayer analysis of urban travel behavior in Tehran: Integrating psychological, social, and structural dimensions. *Urban Economics and Planning*, 7(12): 48-67. https://doi:10.22034/uep.2026.578775.1861 [In Persian]

Alalhesabi M., & Rafiee F. (2013). Evaluation of the requirements in public space for elderly: A case study in Kholdebarin Park, Shiraz, Iran. *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 5(9): 247-257. https://www.armanshahrjournal.com/article_33257_en.html [In Persian]

Barker, R. G. (1968). Ecological psychology: Concepts and methods for studying the environment of human behavior. *Stanford, CA: Stanford University Press*. https://www.scirp.org/reference/ReferencesPapers?ReferenceID=1628180

Brown, E. A., Finkelstein, F. O., Iyasere, O. U., & Kliger, A. S. (2017). Peritoneal or hemodialysis for the frail elderly patient: the choice of two evils? *Kidney International*, 91(2), 294-303. https://doi.org/10.1016/j.kint.2016.08.026

Buffel, T., & Phillipson, C. (2018). A manifesto for the age-friendly movement: Developing a new urban agenda. *Journal of Aging & Social Policy*, 30(2), 173-192. https://doi.org/10.1080/08959420.2018.1430414

Elias Bibri, S., & Krogstie, J. (2019). Generating a vision for smart sustainable cities of the future: A scholarly backcasting approach. *European Journal of Futures Research*, 7(5), 1-20. https://doi.org/10.1186/s40309-019-0157-0

Ghafari S. R., & Mohamadi Dehcheshme P. (2013). An investigation of blocking phenomenon in urban pavements – Case study of Shahr-e-Kord-Melat Street. *Quarterly of Geographical Data (SEPEHR)*, 21(84): 121-132. https://www.sepehr.org/article_26035_en.html?lang=fa [In Persian]

Harandi M., Rafeian M., Saberi H., & Shabani A. (2021). Theoretical model of an age-friendly city using a meta-synthesis model. *Scientific Journal*, 11(44): 129-144. https://doi.org/10.22034/jgeoq.2021.136658 [In Persian]

Isalou S., J., M., & Kh A. (2015). The needs and problems of the elderly in urban areas: A case study of Central Qom. *Shahabedin Journal of Social Work Research*, 2(6): 1-41. https://doi.org/10.22054/rjsw.2015.7891 [In Persian]

Jalaliyan E., Tardast Z., & Waysian M. (2020). Explaining the biosafety citizen pattern (Case study: 9th and 10th District of Tehran Metropolis). *Human Geography Research*, 52(3): 993-1008. https://doi.org/10.22059/jhgr.2019.280543.1007915 [In Persian]

Mousavi M. N., Bayramzadeh N., & Shahsavar A. (2025). Evaluating age-friendly city criteria from residents' perspective (Case study: Miandoab, Iran). *Journal of Urban Social Geography*, 12(1): 19-40. https://doi.org/10.22103/jusg.2025.2143 [In Persian]

Rezaee M., Tadayon B., & Javanbakht Ghahfarokhi M. (2023). Studying and evaluating of the desirability of urban spaces toward the psychic satisfaction of the elderly community the case study of Mellat Street, Shahrekord. *Geographical Urban Planning Research (GUPR)*, 11(3): 79-98. https://doi.org/10.22059/jurbangeo.2023.361322.1838 [In Persian]

RezaeiRad H., & Molaei A. (2026). Explaining the Strategies for a sustainable smart age-friendly city (Case study: Semnan City). *Geography and Human Relationships*, 9(1): 220-253. https://doi.org/10.22034/gahr.2026.578563.2694 [In Persian]

Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon Schuster. NewYork.

Sadeghi E., Sadeghi Y., & Khadivi H. (2023). Measuring the impact of the principles and design of the school environment on students' learning with an emphasis on biophilic architectural indicators (nature-oriented). *Green Development Management Studies*, 2(1): 129-138. https://doi.org/10.22077/jgmd.2023.6471.1035 [In Persian]

Singh, S., & Kumar, V. (2024). Modelling the determinants for sustainable smart city through interpretive structure modelling and analytic hierarchy process. *Computational Urban Science*, 4(1), 16. https://doi.org/10.1007/s43762-024-00125-1

Shirouyezad, B., & Doozdoozani, Y. (2025). The effective components of the green space in the nursing home from satisfaction point of view (Case study: Kermanshah Tamin Ejtemaei Nursing Home and Shamim Mehr). *Sustainability, Development & Environment*, 6(1): 47-70.

Toofan S., & Shiroyeh zad B. (2026). Analysis of the socio-economic effects of wide sidewalks on the revitalization of deteriorated neighborhood centers (Case study: Feyzabad neighborhood, Kermanshah). *Urban Economics and Planning*, 7(9): 66-79. https://doi:10.22034/uep.2026.562264.1789 [In Persian]

Yadollahi, F. (2013). A survey of the problems of historical texture of Semnan City. *Life Science Journal*, 10(1s), 283-292. https://www.lifesciencesite.com/lsj/life1001s/046_15023life1001s_283_292.pdf